

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДОНЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ДОНЕЦЬКИЙ РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ДОДАТКОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

6 клас

Донецьк
2016

Загальна редакція:

Полякова Л.П., міністр освіти і науки Донецької Народної Республіки, доктор наук з державного управління, професор, член-кореспондент Російської академії природознавства
Чернишов О.І., ректор Донецького РІДПО, кандидат педагогічних наук, доцент, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти

Консультанти:

Сімонова І.В., заступник міністра освіти і науки Донецької Народної Республіки
Зарицька В.Г., проректор з науково-педагогічної роботи Донецького РІДПО, кандидат філологічних наук, доцент

Укладачі:

Корольова Л.В., методист відділу української мови та літератури Донецького РІДПО
Кравченко Л.Г., учитель української мови та літератури Харцизького НВК «Інтелект» №25
Гарсія О.В., учитель української мови та літератури Макіївської ЗОШ №72
Кулабухова В.М., учитель української мови та літератури Донецької ЗОШ №82
Скоблєй Л.С., учитель української мови та літератури КЗ «СШ ІІ ст. – Ліцей інформаційних технологій міста Єнакієвого»
Клевцова Т.В., учитель КЗ «ЗОШ І-ІІІ ст. №8 міста Єнакієвого»
Творчі групи учителів української мови та літератури – слухачі тематичних курсів: «Діяльнісний підхід до вивчення української мови та літератури», «Формування соціокультурної компетентності учнів на уроках української мови та літератури»

Рецензенти:

Приходченко К.І., професор кафедри соціології та політології Донецького національного технічного університету, доктор педагогічних наук, професор, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти
Панченко О.Є., завідувач методичного кабінету управління освіти адміністрації міста Горлівки
Шевченко Л.Г., методист української мови та літератури методичного кабінету управління освіти адміністрації міста Горлівки
Іноземцева О.Л., учитель української мови та літератури Зугреської ЗОШ № 9 м.Харцизька

Л64 Літературне краєзнавство: Навчальний посібник / Укл. Корольова Л.В., Кравченко Л.Г., Гарсія О.В. та ін. – Донецьк: Витоки, 2016. – 66 с.

Навчальний посібник «Літературне краєзнавство» призначено для вивчення літератури рідного краю, курсу «Уроки громадянськості Донбасу».

Видання спрямовано на ознайомлення учнів 6 класу з історією та культурою Донбасу, біографічними матеріалами про письменників Донеччини, їх творами, а також з тими авторами, які після відвідування нашого регіону стали писати про нього; на удосконалення моральних якостей школярів, формування їх громадянської позиції. У ньому подані основні теоретичні літературознавчі поняття, різноманітні питання й завдання для формування умінь і навичок аналізу й інтерпретації художнього тексту.

Під час укладання навчального посібника були використані матеріали вчителя української мови та літератури Задоянко О.М.

Вступ

*Пізнай свій край... себе, свій рід, свій
народ, свою землю – і ти побачиш свій
шлях у життя...*

Г. Сковорода

Невже є щось красивіше за прозоро-блакитний схід сонця в сріблястій імлі неспівного ранку? Невже є щось більш дивовижне, ніж глибоке темно-синє нічне небо, прикрашене діамантами крихітних зірочок, що струшують на землю блискучі краплинки мрійливого саява? Краса рідної землі – краса, якою пишаються люди, з якої пишуть картини, якій присвячують музику та вірші. І хай кожна людина розуміє її по своєму, все одно рідна земля зачаровує понад усе.

Від батьківського порогу в'ється стежка в життя. Ми вирушаємо в майбутнє, проте назавжди залишаємо частинку свого серця там, де ми народилися, де зробили перші кроки, де слухали мамині колискові й стискали мужню татусеву руку.

Донбас – наш рідний край, ми тут народилися і вирости. З любові до своєї землі, свого міста починається велике почуття патріотизму – тієї об'єднуючої сили, яка допоможе нашій молодій Республіці виростити покоління справжніх громадян, які любитимуть Батьківщину не на словах, а на ділі.

Донецька земля щедра на народні сказання, перекази та легенди. Славна Донеччина й митцями слова, які возвеличили своєю творчістю рідну землю. Це люди, які у своїх творах оспівують і прославляють Донбас, його дивовижну історію, силу, прагнучи передати своє особливе ставлення до нього. Це люди, які за допомогою прекрасного, надихаючого і проникаючого у саме серце художнього слова, виховують розуміння загальнолюдських цінностей, любов і повагу до рідного краю, формують у молодого покоління почуття гордості за те, що наш край багатий важливими історичними подіями та особистостями, а головне – працюючими і талановитими людьми.

Шановні шестикласники, твори, вміщені в цьому посібнику, допоможуть з легкістю пройти стежинами літературного простору рідного краю, стануть у нагоді при вивченні курсу «Уроки громадянськості Донбасу». Дуже тісно переплетені теми цього посібника з такими мікросферами курсу як «Я – мешканець Донбасу», «Культура Донбасу», «Людина трудом слава», «Навчаємося жити серед людей», «Таємниці руських майстрів», «Літопис народної мудрості». Таке поєднання допоможе стати багатшими і розумнішими, відчувати себе частиною ланцюга поколінь і справжнім патріотом молодій Республіці.

На сторінках цього посібника продовжиться, розпочата у п'ятому класі, подорож у «Світ виразного слова», під час якої ви зустрінетеся з прекрасними творами.

Література рідного краю – це скарбниця людського духу, тому її треба вивчати, гортати її сторінки, аби не втратити зв'язок із минулим і не схибити у майбутньому.

Юні друзі, читайте, шукайте, дивуйтеся, дізнавайтеся, захоплюйтеся і пам'ятайте, що тільки любов до рідного краю зробить його кращим і щасливішим. У добру путь!

А допоможуть вам пізнати рідний край рубрики, з якими ви вже знайомі:

Зарубай собі на носі

Робота з текстом

Спробуй, чи креативний ти!

Перевір себе

Попрацюй у парах

Запам'ятай!

Поміркуй...

Читай самостійно

Бажаємо успіхів, мандруючи літературними стежками Батьківщини.

§1. Рідний край – земля батьків

*Як не любить той край,
Де вперше ти побачив
Солодкий дивний світ,
Що ми звемо життям...*

В. Сосюра

Батьківщина, рідна земля, земля батьків... Слова, які не залишать байдужою жодну людину, від яких стає тепліше на душі, як від гарячого літнього сонця.

Усім знайоме слово Батьківщина. Це Вітчизна, рідна країна, місце, де ти народився. Любов до «великої» Батьківщини виростає з любові до батьківщини «малої» – місць, де ти народився, отчого краю, міста чи селища, рідної домівки. Батьківщину не обирають, як не обирають родину. Нам дана земля як спадок, який треба берегти і любити, щоб передати нащадкам. Ми не повинні забувати славетні традиції своїх предків. Ми маємо своїми вчинками і працею прикрашати рідну землю, робити її багатішою і сильнішою.

Нам пощастило народитися і жити на прекрасній землі, ім'я якій – Донеччина. Це слава та щедрі земля, де шелестять мальовничі степи та сплять рукотворні гори, де будуються сучасні підприємства та відроджуються старовинні храми. Це край, де живуть працьовиті та щедрі люди. Ми по праву можемо пишатися нашою Батьківщиною, нашою молодією Республікою, її природою, її талановитими і працьовитими людьми.

Донбас – це трудовий люд, важка праця. Тому всюди чути гудки заводів, дзвін металу, видно труби, що викидають із себе дим.

Донецький край є малою батьківщиною для багатьох письменників. Найістотнішим є те, що, народившись або навчаючись тут, чи приїхавши сюди працювати, вони писали про цей край, писали поетично і захоплено. Це і Павло Байдебура, і Спиридон Черкасенко, і Євген Летюк та багато інших. Своїми творами вони намагалися сформувати у підростаючого покоління морально-етичні переконання, виховати почуття патріотизму, розуміння загальнолюдських цінностей, гордості за рідний край. Знайомство з історією, літературою рідного краю вчить нас цінувати те прекрасне, що створив народ. Адже історія – це не тільки минуле, сучасне і майбутнє, яке будуватиметься нашими руками.

У широкий світ входить людина від батьківського порогу, покидаючи рідну оселю, вулицю, місто, пам'ятні місця дитинства. Та більшість із нас залишається жити на землі своїх предків, щоб продовжити їх славні традиції, своєю працею прикрасити рідну землю, зробити її багатшою, сильнішою. Та чи ж ми задаємо собі питання: чи знаю я той край, в якому народився, в якому проживаю?

Запам'ятай!

Батьківщина – це:

- 1) країна стосовно до людей, які народилися в ній та є її громадянами;
- 2) місце народження кого-небудь.

Батьківщина – це спадщина від батьків.

Поміркуй...

1. Пригадайте твори, які ви вивчали у п'ятому класі. Яким змальований рідний край у творах про давнину?
2. Які поезії про рідну землю ви знаєте?
3. Прочитайте уважно епіграф до параграфа. Які почуття висловлює В.Сосюра у цих рядках?
4. Продовжіть речення. Рідний край – це ____.
Патріот – це ____.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Реконструйте зміст приказок:
 - Рідна земля і в жмені ____.
 - Кожному мила ____.
 - За рідний край ____.
 - Людина без Вітчизни ____.
 - Не бувши на чужині, ____.
 - Рідна земля – мов ____.
 - Кожен край має ____.
2. Складіть власний вірш про рідну Донеччину.

§2. Обрядова поезія у вашому домі

Слово література походить від латинського «*літера*». Це те, що написано буквами на папері письменником. Існує художня література, де у творів є автор. Свій початок художня література бере від усної народної творчості.

Усна народна творчість – це фольклор. Протягом багатьох віків люди складали безліч прекрасних казок, прислів'їв, загадок.

Усна народна творчість не мала запису, передавалася з уст в уста, складалася в колективній праці, мала варіативність. За змістом українські народні пісні розмаїті. Велику групу становлять календарно-обрядові, які нерозривно пов'язані з певною порою року, звичаями й сільськогосподарськими роботами.

Запам'ятай!

Народна пісня – найдавніший жанр фольклору. Це невеликий віршований твір, який співається.

Пісенна творчість – невід'ємна частина духовної культури українського народу. Найдавніші народні пісні виникли ще в первісному суспільстві, коли людина жила в повній гармонії з природою. Тоді ж вона повірила в існування багатьох божеств: Перуна – бога блискавки і грому, Стрибога, що керував вітрами, Коляди – бога зимового сонця та веселих ігрищ на його честь, Ярила – бога весняного сонця й народження життя, Дажбога, який посилав людям щастя, добро й достаток.

Кожної пори господарського року українці дотримувалися певних звичаїв, які супроводжувалися відповідними обрядами й піснями. Найважливіші з них – колядки, щедрівки, веснянки, купальські, русальні, жнивні.

Поміркуй...

1. Чому, на вашу думку, народна пісня – це злет душі народу?
2. Чому з піснею жити людині легше?

Доброзичливість і любов, радість і помірна праця панували впродовж **Різдвяних свят**. Із введенням християнства язичницькі поклоніння під час зимових свят об'єдналися із оспівуванням Всевишнього Бога, Діви Марії та Сина Ісуса Христа, з якими пов'язувалися мир і благодіяння землян. Якщо у різдвяних колядках душа людини цілковито звернена до Бога, творить йому

хвалу, то до Нового року щедро величали піснею людину, її працьовитість, честь, порядність і милосердя. Під час ігор, забав, веселощів вищедровували гаразди й неземні дива панові Господарю та пані Господині, їхнім дітям, онукам, правнукам.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Прилетіла ластівочка
Стала собі щебетати
Господаря викликати:
- Вийди, вийди, господарю
Подивися на кошару
Там овечки покотились
А ягнички народились

В тебе товар весь хороший
Будеш мати мірку грошей
Хоч не гроші, то полова
В тебе жінка чорноброва
Щедрик, щедрик, щедрівочка
Прилетіла ластівочка

Ой на річці, на Ордані

Ой на річці, на Ордані
Там причиста ризи прjala.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.
Прала, прала, повісила
На калині, на малині
Добрий вечір, щедрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.
Де взялися янголята,
Взяли ризи на крилята.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.
Понесли, понесли попід небесами,
Усі небеса розтворилися –
Усім святим поклонимся.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір.

*(записано с уст жительки
Волновахського району Сипгін М.В.)*

Ой сивая та і зозуленька

Ой сивая та і зозуленька
*Приспів: (повторюється після
кожного рядка)*
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та і облітала,
а в одному та і не бувала.
А в тім саді три тереми:
а в першому – красне сонце,
а в другому – ясен місяць,
а в третьому – дрібні зірки.
Ясен місяць – пан господар,
Красне сонце –
його жінка,
Дрібні зірки –
його діти.

(О.Степовий)

Коляда, коляда

Коляда, коляда
В нашу радість загляда
Коляда, коляда
Людей добрих звеселя!
Коляда, коляда
Землю нашу зогріва.

*(записано с уст жительки
Мар'їнського району Макарутінової В.В.)*

Я маленький пастушок

Я маленький пастушок
Загорнувся в козушок
На скрипочку граю,
Вас усіх вітаю.
А ви, люди, чуйте,
Коляду готуйте –
Яблучка, горішки
Дітям для потішки.

Весняний цикл складається з веснянок і хороводних ігор. Початок його припадає на ранню весну, коли оживає природа, а кінець – на завершення весняних польових робіт. За допомогою веснянок люди передавали свою енергію природі, щоб усе живе навколо прокинулося і знову ожило.

Соловей щебече

Гей, дівки, весна-красна,
Зілля зелененьке!
В четвертому броді,
Дівчинонька плаче,
Ей, мати, лихо знати
За нелюбом жити!
Зозуля кує,
Бо літечко чує.
Гей, дівки, весна-красна,
Зілля зелененьке!
Сопілочка грає –
Вулицю скликає,
Гей, дівки, весна-красна,
Зілля зелененьке!

*(записано с уст жительки
с.Старомихайлівки Галицької О.С.)*

Стук-стук, молоток

Стук-стук, молоток,
На тім боці холодок,
А на нашім сонечко
Торкає віконечко.
Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко!

Розлилися води

Розлилися води
На чотири броди
Гей, дівки, весна-красна,
Зілля зелененьке
У першому броді.

*(записано с уст жительки
с.Старомихайлівки Галицької О.С.)*

Коли вибувають трави, а жито викине колос і сповнить землю й повітря запахом щойно рожденного хліба, то гарної місячної ночі з води виринають русалки. Це водяні дівчата – потопельниці, самогубниці. З ними потерчата, що колись померли малими нехрещеними дітьми. З'являється багато й добрих лісових і польових духів. Хоч русалки гарні на вроду, стрункі, зеленоокі, мають довге блискуче волосся, однак вони підступні, навіть злі. Побачивши необережну дівчину чи юнака, заманюють їх у свої ігрища, а потім залоскочують до смерті. Тому русалок ще називають «лоскоту хами». Та найголовніше – **русальні пісні** заспокоювали душу, веселили цілий «русальний тиждень».

Продовжується літній пісенний цикл святом Івана Купала з його специфічними піснями. **Купайлове свято** також сягає корінням у доісторичну добу. Наші пращури в час літнього сонцевороту славили богиню води й вогню – Дану та бога земних плодів Купала. З прийняттям християнства ці звичаї та обряди злилися із святкуванням **7 липня** Різдва

Івана Хрестителя. З часом ім'я Дани забулося, зате Купало дістає ім'я Іван і міцно закріплюється у фольклорі.

Ой на Івана, на Купайла

Покупалася ластівочка

Приспів:

На Йвана, Купайла

Ой купалася сушилася

Чого дівчина журилася

Приспів

Ой ти дівчино, ой ти, ой ти

Коли до тебе в свати прийти?

Приспів

Прийди до мене й увечері,

Щоб воріженьки не бачили

Приспів

Понад садом, садом три доріженьки

Ой ходив козак до дівчиноньки.

Не ходи, козаче, не ходи до мене,

Бо буде неслава на тебе й на мене

Бо буде неслава на тебе й на мене

Ой ще й на твого коня вороного

Ой ще на твого коня вороного

Ой ще й на тебе хлопця молодого...

Поміркуй...

1. Продовжіть речення:

- Кому добре, той співає, кому зле, той ____.
- Швидко пісня співається, та не швидко ____.
- Раніше Новий рік зустрічали ____.
- Свято коляди відзначали ____.
- Щедрували на свято ____.

2. Дайте відповідь на питання «Про яку пору йдеться в цих прислів'ях?»:

Сонце блищить, а мороз тріщить.

То сніг, то завірюха, бо вже ____ коло вуха.

Багато снігу – багато хліба.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Розкажіть про свято колядування чи Щедрого вечора у вашому місті (селищі).
2. Розкажіть, як святкують у вашій родині Великдень?
3. Розкажіть відому легенду про цвіт папороті.

§3. П.А.Байдебура. «На пароплаві». Шевченківська тема у творчості П.А.Байдебури

Він був чистою людиною

Ю. Байдебура, син

Павло Андрійович Байдебура (01.03.1901-26.01.1985) народився 1 березня 1901 року в селі Нерубайках на Кіровоградщині, в селянській родині. Закінчив дворічну школу, потім агрономічну професійну школу, відслужив в армії.

На початку 30-х років переїхав на Донбас і став працювати редактором газети «Вуглекоп». У третьому номері журналу «Червоний шлях» за 1931 рік з'являється його перше оповідання з життя шахтарів «Біля врубівки». Письменника цікавили трудові подвиги шахтарів, тому він пише твори «Сюрприз», «Гобелен». У червні 1941 року пішов добровольцем на фронт, був військовим кореспондентом армійської газети «Знамя Родины».

Пише твори про мужню боротьбу донбасівців у тилу ворога («Син», «Молитва», «Марія», «Малий Тимко»).

У 1943 році П.А.Байдебуру затверджено секретарем Донецької організації спілки письменників України (очолював до 1958 року, а потім – з 1965 до 1968рр.).

Після війни працював над створенням образу робітника. За цей час вийшли збірки оповідань «Земля Донецька», «Рідні горизонти», «Шахтарські посланці» та інші.

Нагороди та вшанування:

✓ нагороджено орденом Дружби народів, орденом Знак Пошани, двома орденами Трудового Червоного Прапора та медалями.

✓ 1976 року Павлові Байдебури присвоєне звання «Почесний громадянин Донецька».

✓ Ім'ям Байдебури названо одну з вулиць Донецька. На честь Павла Андрійовича засновано обласну літературну премію його імені.

У Донецьку на будівлі, в якій жив П.Байдебура з 1948 по 1971 роки, встановлено меморіальну дошку.

У 1938 році написав оповідання "На пароплаві".

Зарубай собі на носі

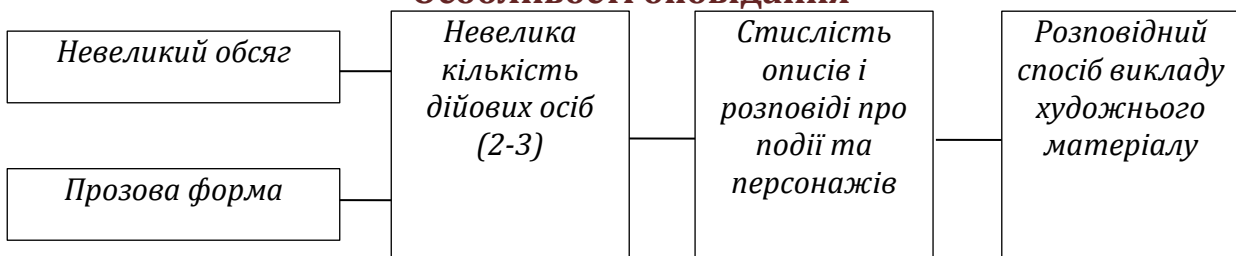
Оповідання – це невеликий за розміром прозовий художній твір, у якому описується одна чи кілька подій з життя героя та задіяний малий період часу. Для оповідання властива здебільшого невелика кількість дійових осіб, стислі описи та характеристики героїв.

Ознаки оповідання:

- **одноподійність** – опис лише одного героя, однієї події, що сталася, однієї риси характеру, однієї частини сюжету і т.ін.;
- **настанова на достовірність** – наголос на тому, що все те, що описується у творі – це не вигадка, а реальний факт.

Для оповідання властива здебільшого невелика кількість дійових осіб, стислі описи та характеристики героїв. Важливу роль відіграє художня деталь (деталь побуту, психологічна деталь та ін.).

Особливості оповідання

НА ПАРОПЛАВІ

(Оповідання)

*27 (августа)... Три ночі сряду зтот
вольнотпущенный чудотворец
безмездно возносит мою душу к
творцу вечной (красоты)
пленительными звуками своей
лубочной скрипицы".*

(З щоденника Т.Г.Шевченка)

Думками поет давно вже випередив час, сягнув за ще не пройдену пароплавом відстань. Втомлене серце поета зогріте великою радістю: ця путь рікою – путь з неволі... В розбурканій уяві малюється далека волзька пристань... місто Нижній Новгород. Там, напевно, зустрінуть сердечне друзі. А потім і до Петербурга... Він вільно ступить на землю; він, нарешті, не рядовий 3-ї роти 5-го батальйону, а вільний художник, поет Тарас Шевченко.

Ступить без нагляду, без окриків начальства. Воно залишилося в киргизьких степах. Оренбург... Орськ... Новопетровське укріплення. Пустинний, дикий степ понад Аралом...

Художник Т.Г. Шевченко

Все пережите, звідане там – ніби сон страшний, нестерпний. Десять років... Навіть тяжко згадати. А було: «Під найсуворіший догляд, з заборонаю писати і малювати», – вирок жорстокий написаний власною рукою царя-деспота Миколи Першого. Солдатська муштра, знущання... Та все ж настав час прощатися з усім остогидлим, лихим. Хай заростає бур'яном та невірницька кріпость – Новопетровське – і вітри-суховії занесуть піском путі-стежки до неї.

Прощай, убогий Косарал...
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій краю,
Не знаю, може, й нагадаю
Нудьгу колишню колись! –

згадав поет писане ним уже
раніше.

«Прощай, Косарале» – і
зітхнувши з полегшенням, посміхнувся. Все зле лихе хай минає і не
вертається ніколи. Буде воля і радість творчої праці. О, ще не вичерпались
поривання негмамовні до роботи! Скільки задумів творчих омріяно, зігріто в
серці. А поки що...

Тарас Григорович пройшовся по невеличкій каюті, причинив щільніше
двері, спустив завіску над віконцем.

Якусь хвилину прислухався. Тихо. На столі з'явилися журнали, книги
новітні. Добре, капітан пароплава Володимир Васильович Кишкін дав для
ознайомлення з своєї завітної портфелі-бібліотечки. Скарбів цих і не багато,
але зате які книги! Нелегальна «Полярная Звезда», бунтівливий Барб'є,
Салтиков-Щедрін, Беранже... Скільки нового, сміливого, радісно
хвилюючого!

Читав до втоми і не начитувався. Як скучив, зголоднів за роки неволі за
справжнім словом художнім, словом істини

Розкрив зошит-щоденник, куди вписував найсокровенніші думки свої.
Але ж незручно писати, пароплав здригається, мов ходором ходить, а внизу -
шум збовтуваної води, ревіння машини. Тарас Григорович погасив свічку,
накинув на плечі верблужий чапан – єдину верхню одіж, вивезену з
Казахстану, – вийшов з каюти на палубу. Стояв самотній, зачудований
дивною красою.

Повновода Волга ніби зупинилась, застигла в своїх берегах. В
дзеркально-срібній чистоті втонули, купаються тіні дерев, шпичасті, оголені
виступи скель. Нічну тишу, що обійняла ріку, широкі рівнини приволзьких
степів, порушує лише розмірне, часте плюскотіння коліс пароплава. Та іноді
на стрімкій березі десь розітнеться крик таємничий, тривожний. Може, то
волзький бурлака-незяга подає голос з відчаю,
чи крик звіра, птиці, сполоханої раптом, злетить
і розтане в нічній дрімоті...

До слуху поета долинули звуки скрипки.
Вони ледь чутні, мов випливають з туманної
мли; здавалось, нібито місячне сяйво сріблясте
стікає з небес і, торкаючись сонної землі,
розливається дивною симфонією...

Обминаючи різний вантаж на пароплаві, Тарас Григорович,
вслухаючись, заспішив на той бік, звідки линули звуки. На носі пароплава, у

закутку за снастями, зіпершись на поруччя, облитий місячним сяйвом, стояв музикант у білому фартусі.

Припавши щокою до скрипки, він то хилився, мов сп'янілий, то випростовувався, тягнувся весь за звуками, тремтів і в'яв, не затихаючи. І здавалось, що то не скрипка тривожно звучить, а біль враженого серця перелито у звуки і рветься він риданням безкраїм з глибини скорботної душі.

На палубі сходились ще непослулі пасажирів і, стовпившись в глибокому мовчанні, слухали скрипаля-віртуоза.

— Буфетник нашого пароплава, вільноодпущений Олексій Панов, — проказав тихо за спиною у Тараса Григоровича капітан Кишкін. Але поет уже не чув його. Мов зачарований, стояв він поблизу музиканта, полонений звуками скрипки. Серце краялось, мліло стривожено. І, ніби підхоплений хвилями тих звуків, поет переносився думками на далеку Україну, в убогі панські села, до замученого в неволі народу. Це їхні тужні болі, стогін в безнадії він чув у риданні струн. Стояв, мов скам'янілий, і плакав серцем. На хвилину скрипка затихла.

— Шопен, мазурка, — проказав музикант не то сам до себе, не то до слухачів. На палубі загомоніли, хтось ляснув у долоні. Тарас Григорович стискав в обіймах музиканта і щиро плакав.

— Спасибі! Спасибі, мій друже! — з тремтінням у голосі повторював поет, цілуючи такого ж, як і сам, колишнього кріпака.

— Я радий, що вам до вподоби моя музика, — відповів зніяковілий, схвилюваний Олексій. — Тільки що ж це?.. От коли б мені та справжній інструмент! Але ж на пароплаві хорошого не можна держати — відволочується. Так я хоч на цьому відводжу душу... Поет і музикант залишилися на палубі лише вдвох.

— Вільноодпущений я зараз, — розповідав розчулений увагою Олексій, — а ще недавно був кріпосним пана Крюкова. Було всього... Не раз по спині батого гуляли. Навіть за музику свою мав кару. Артистом хотів бути, та не судилося...

— Мріяв і я про іншу, світлу долю, — мовив засмучений поет, — та зі злої волі вже не простих, а коронованих панів я десять літ томився в неволі... Та цур їм, тим панам, хай згинуть, навіжені...

Олексій випростався і взявся за скрипку. — Заграй, друже! "Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя..." — затагнув стиха Тарас Григорович. Музикант, прислухаючись, вторив на скрипці, а потім по хвилі вже вправно грав улюблену пісню поета.

Ніч. Урочиста тиша. Пароплав ледь посувається вперед. Тривожно-ніжні звуки скрипки ніби повисли на прозорі легких пасмах туману. Пливають, гойдаються над тихим лоном вод...

— Кріпосний Паганіні... – шепоче з благоговінням Тарас Григорович. – З твоєї бідної скрипки вилітають стогони зганьбленої кріпосної душі... Глибокий стогін мільйонів кріпосних душ... Великий мій, знедолений народ! Скільки талантів твоїх замучено, знівечено катами. Прокляті... Та буде суд над вами, буде!..

Тихо-тихо линуць звуки. І здається – переливам сумних мелодій вторить своїм шелестом листя гаїв прибережних, шепоче в зажурі осінній поникла, рососою пририта трава, а хвилі повноводої Волги-ріки відносять ті звуки тужливі вдалину, до просторів Хвалинського моря...

Вслухається поет. Стоїть в тяжкій вселюдській скорботі натхненний і гнівний бунтар і пророк.

Робота з текстом

1. Охарактеризуйте будову тексту: назвіть експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку.
2. Який сюжетний елемент у оповіданні передує експозиції? Чи є він обов'язковим?
3. Назвіть частини тексту, не пов'язані з розповіддю.
4. Назвіть основні частини оповідання.
5. Складіть план.
6. Запишіть слова і сполучення слів у три стовпчики:
7. а) ті, що служать для зв'язку речень на початку оповідання;
б) для вираження послідовності дії в основній частині;
в) для зв'язку речень у кінці оповідання.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Напишіть твір-мініатюру з теми «Моє ставлення до героя оповідання П.А. Байдебури «На пароплаві».
2. Складіть власні запитання за змістом оповідання.
3. Створіть кросворд за текстом оповідання.

Перевір себе

1. Хто є головним героєм оповідання?
2. Звідки повертався поет?
3. Які думки снували в його голові?
4. Про що мріяв Т.Г.Шевченко?
5. Чому роки заслання поет згадує як страшний сон?
Доведіть свою думку текстом.
6. Де довелося відбувати заслання поетові?
Знайдіть у тексті і зачитайте.
7. У що вірив Т.Г.Шевченко? Зачитати з тексту.
8. Чим займався поет під час подорожі на пароплаві?
9. Яке враження справила на Т.Шевченка гра скрипаля?
10. Які думки викликали звуки скрипки?
11. Що єднало поета з музикантом?
12. Чому не здійснилися їхні мрії?
13. Що попросив зіграти музиканта Т.Шевченко?
14. Визначте тему та ідею твору.

§4. Оповідання Павла Байдебури «На пароплаві».

Поглиблення поняття про прозову мову

Перевір себе

1. Який факт біографії Т.Шевченка покладено в основу оповідання «На пароплаві»?
2. Ким були батьки Т.Шевченка за соціальним становищем? Що означало бути кріпаком?
3. Розглянь картину І.Їжакевича «Кріпаків міняють на собак». Що нового про життя кріпаків ти дізнався з цієї картини?

«Кріпаків міняють на собак» І.Їжакевич

Робота з текстом

- 1 Хто є головними героями твору П.Байдебури «На пароплаві»?
- 2 Чому Т. Шевченко звернув увагу на Олексія Панова?
- 3 Що дізнався поет про скрипаля? Чому його так схвилювала доля музиканта?
- 4 Знайди та зачитай рядки, які свідчать, що скрипаль був дуже талановитим.
- 5 Яке враження справила почута музика на Т. Шевченка? Які картини виникли в його уяві під час її звучання? Зачитай відповідні рядки.

Попрацюй у парах

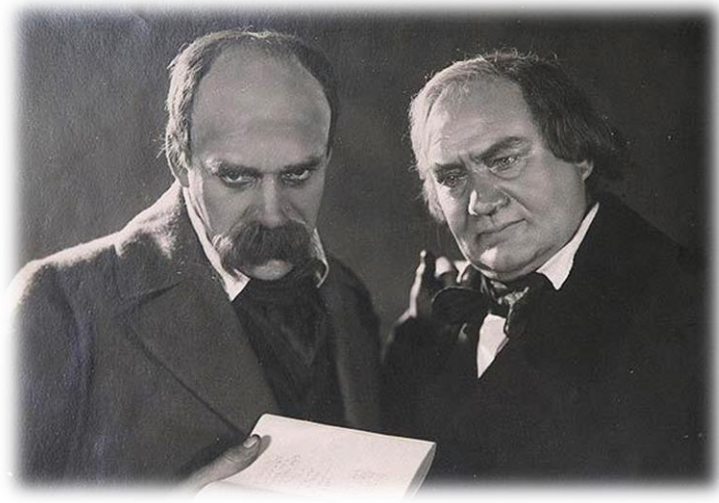
1. Виразно прочитайте в ролях або інсценізуйте уривок від слів «Шопен, мазурка» до «та цур їм, тим панам, хай згинуть, навіжені...»
2. Чому мрії О.Панова та Т.Шевченка не здійснилися?
3. Сформулюй тему та основну думку оповідання «На пароплаві»
4. Про долю ще яких талановитих кріпаків тобі відомо?

Запам'ятай!

Михайло Щепкін – відомий російський актор. За короткий час здобув визнання. У 1818-21 роках – актор Полтавського театру під керівництвом І. Котляревського, який допоміг викупити Щепкіна з кріпацтва у графині Волькенштейн.

Мандруючи Україною, трупа знайомила глядачів багатьох міст з найкращими творами української та світової драматургії. У 1822 переїхав до Московського Малого театру, де працював сорок років. Працюючи в Росії, актор не поривав своїх творчих зв'язків з українським театром. У 1857 році Щепкін спеціально приїхав до Нижнього Новгорода, щоб зустріти Т.Шевченка, який повертався із заслання.

Під час одного з читань Гоголя на відкритому повітрі він застудився і сильно захворів. Помер Щепкін 11 серпня 1863р. у Ялті. Тіло його було привезено до Москви і поховано на П'ятницькому цвинтарі. Над могилою актора був споруджений пам'ятник з великого дикого каменя з епітафією: "Михайлу Семеновичу Щепкіну, артистові і людині".

Зарубай собі на носі

Слово **проза** походить від латинського прикметника *prosus*, що означає вільний, прямий, незв'язаний.

Прозова мова – це мова, що має вільний, неорганізований ритм, нагадує розмовну мову. У прозових творах немає поділу на рядки, немає співзвучних закінчень рядків, тобто рими. Елементи ритму в прозовій мові незначні. У прозовій мові різні види тропів займають значно менше місця. Прозова мова являє собою суцільний безперервний текст.

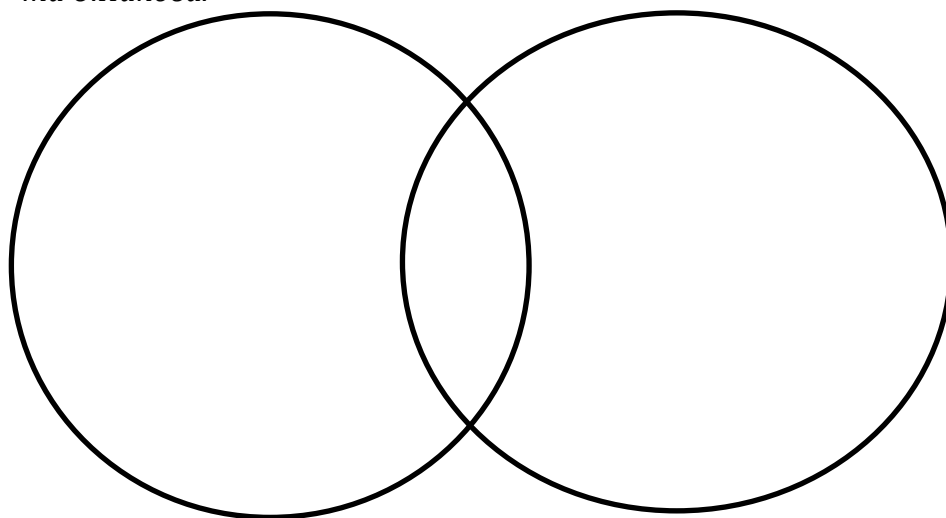

Спробуй, чи креативний ти!

1. Складіть асоціативний кущ до слова «кріпацтво».

2. Заповніть кола, знайшовши спільне та відмінне у долі Т.Шевченка та О.Панова.

3. Спробуйте у віршовій формі висловити свої думки з теми, порушеної в оповіданні.

§5. М.Ф.Чернявський. «У донецькому краї», «Шахтар»

*Шахтар зомлілими руками
Б'є камінь, вугіль добува,
У землю вік свій зарива*

М.Чернявський

Про своє народження Микола Чернявський написав так: «Перед Різдвом 1867 року, 22 грудня (за новим стилем 3 січня 1868 р.), під солом'яною стріхою, в селі Торській Олексіївці (або Шаховій) Бахмутського повіту, побачив світ Божий. У сім'ї молодого диякона, четвертою дитиною було вписане моє ім'я в книгу буття... Охрестили, дали ім'я Микола й 24 грудня, на Святвечір, коли по селу лунали співи колядників, святкували мої перші іменини... Водою з річки Торця (колишній Тор) була наповнена купіль моя...».

Через два роки його батька з диякона висвятили на священника й дали приход у селі Новобожедарівці, Слов'яносербського повіту. Це село розташоване над Північним Дінцем, межувало з козачими станицями донців. В одній з таких станиць перші три роки хлопець учився в початковій, так званій народній школі.

Далі навчання пішло стежкою, звичайною для попівських дітей. Щоб вступити в духовну школу, хлопець півроку готується до іспитів у приватного вчителя, а потім ще півроку у попа.

Це дає свої наслідки, його зараховують до Бахмутської духовної школи, а після закінчення її – у Катеринославську семінарію.

З 1889 учителював у Бахмутській духовній школі, на цей раз уже в становищі вчителя. Тут викладав співи і музику. Поповнюючи знання шляхом самоосвіти, готує першу збірку поезій, яку видає у 1895 року під назвою «Пісні кохання». А вже через три роки виходить друга збірка поета – «Донецькі сонети» (1898) і стає чи не першою художньою книжкою, надрукованою в Донбасі. З цього, власне, часу починає розвиватись літературне життя у шахтарському краї. М.Ф.Чернявський звертався у своїй творчості до теми шахтарської праці.

Довгий час помилково вважалося, що М.Чернявський загинув у 1948 році. Лише у 1992 році пошуковці встановили справжню дату смерті письменника. Він був розстріляний опівночі з 19 на 20 січня 1938 року.

Микола Федорович Чернявський був реабілітований у 1955 році.

Майже кожен поет Донеччини звертався до шахтарської тематики. Так і Микола Чернявський, вболіваючи за шахтарів, за їхню важку працю, у 1895 році написав поезії, їм присвячені. Це – «У Донецькому краї», «Шахтар».

У Донецькому краї

І степ, і гори обгорілі
Дощем обмило громовим.
Та знов такі ж вони немілі,
Нічим не скрасились новим.
Ревуть гудки. Дими стовпами
Повзуть за вітром по степу.
А там, під степом, у склепу,
Шахтар зомлілими руками
Б'є камінь, вугілля добува,
У землю вік свій зарива...
Поглибше рий! За гріш добутий
Ти завтра вип'єш дурману
І підеш голий, необутий,
Шпурнувши лайку не одну,
Додому з шахти. За тобою
Не пожалкує тут ніхто.
Нові накинуться юрбою
Голодні люди в це гніздо,
В цю вільну каторгу без ґратів,
Гіркого хліба добувати.

Та може вернешся ще й сам,
Немов старий моряк до вахти,
Віднісши свій привіт лісам
І надивившись на плахти
Злотистих нив, – ти знов до
шахти.
А поки що – довби й довби,
Роботу каторжну роби!..
Гудуть гудки. Мов гусінь чорна,
Йдуть важко хури на вокзал.
А там, неначе генерал,
Солдат вишколює – моторно
Ганя пагони паротяг.
Сопе і свище з нетерплячки,
І кида разом: – Хай їм враг! –
І воду п'є із водокачки.
А сонце палить все. Пашить
Огнем земля й руде каміння,
І вдалині, мов драговиння,
В повітрі срібло мерехтить.

(1895 р.)

Робота з текстом

1. Який настрій поет передав даними рядками?
2. Замініть словосполучення дими повзуть синонімічним.
3. Якими словами автор передає своє ставлення до важкої праці шахтарів?
4. Як письменник говорить про працю шахтарів?
5. Чи сподобався вам вірш? Чим?

Зарубай собі на носі

По́езія (грец. ποιησις – «творчість» від ποίεω – «роблю», «створю») – художньо-образна словесна творчість. Поезія є мовним мистецтвом, яке передбачає максимальне використання мовних засобів.

Шахтар

У сажі, чорний, як мара,
Рукою піт з лица втира,
І кайлом уголь б'є і б'є
В норі шахтар. На нього лле
Мутна, холодная вода,
І лампа світиться бліда,
Моргає стиха, мов дріма,
Повітря дихати нема.
Чи скоро зміна? Голова
Звиса, неначе нежива...
Півсуток цілих у норі:
Тут знайдуть смерть багатирі!
І тут працює чоловік
І не один, не другий рік...
Чи скоро ж зміна?.. Сил нема.
Але робітник не дріма,
Бо ще уроку не зробив,
На хліб, на сіль не заробив.
І гляне часом він назад, –
Там нор чорніє цілий ряд...

Струмки води із їх біжать...
Безсонні криси шарудять...
І всюди в норах у землі
Кують підземні ковалі, –
Такі ж нетяги шахтарі,
Кують з зорі і до зорі...
Добро їм там, в глибу землі,
Без неба, сонця, у норі
Дорогу в пекло прокладать,
Багатим гроші здобувать!
Добро їм там, у глибині,
При ламп нещасному вогні,
Гроші й собі якісь кувать,
Щоб їх уранці пропивать!
А потім спать... а потім встать –
І знов у нору залізать!..
А місяць ходить уночі
І дума, небом пливучи:
Чого гуде всю ніч земля?
Не бачить в ній він шахтаря!

(1895 р.)

Робота з текстом

1. Про що розповідає ця поезія?
2. Якими рисами наділені шахтарі?
3. Які умови праці описує автор?
4. Як називає письменник шахтарів?
5. Що змінилося з тих давніх часів у роботі шахтарів, чи стала їхня праця легкою та небезпечною? Порівняйте тогочасні умови праці шахтарів із сучасними.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Зробіть ілюстрацію до будь-якої з розглянутих поезій.
2. Складіть кросворд за поданими віршами.

Запам'ятай!

Шахта – механізоване і автоматизоване підприємство, обладнане продуктивними машинами і механізмами для видобування і транспортування корисної копалини, проведення гірничих виробок, водовідливу і вентиляції. Термін служби шахт, що відпрацьовують потужні родовища, сягає понад 50-70 років. Традиційно шахтою називається підприємство з підземного видобутку кам'яного вугілля. Якщо підземним способом видобувається руда, шахту називають рудником. Шахта має наземні споруди: копри, надшахтні будівлі, склади і систему підземних гірничих виробок, призначених для розробки родовища в межах шахтного поля.

§6. С.Ф.Черкасенко. «Під землею», «Шахтарі»

*Майбутнє належить людям чесної
праці.*

М. Горький

Перевір себе

1. Чи знаєте ви, як пов'язаний С.Черкасенко з Донбасом?
2. Яких проблем торкався автор у своїх творах?

Творчість **Спиридона Черкасенка** – це цілий материк літератури: поезія, драматургія, педагогіка. Спиридон Федосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг на Миколаївщині в селянській родині. Після закінчення учительської семінарії з 1895 року вчителював, зокрема на Лідіївських рудниках (сучасний Кіровський район міста Донецька). Помітне місце у творчості періоду перебування на Донбасі займала тема шахтарської праці. У 1892 році на землях поміщиці Горбачової з'являється невелика шахта, яка була названа ім'ям дочки засновника цієї шахти бельгійця О.Шена – «Лідія». Сюди під кінець XIX ст. і прибув на вчителювання молодий Спиридон Черкасенко. Тут він познайомився з робітниками, праця яких була надзвичайно небезпечна і важка.

Перебуваючи на Донбасі, поет активно включився в літературний процес цього краю, виступаючи спочатку з віршами, а потім з оповіданнями і драматичними творами в журналах «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Дзвін», в альманахах «Перша ластівка», «В неволі», «Терновий вінок». Картини побуту шахтарських сімей, виробничі стосунки письменник розкрив в оповіданні «Чорний блиск», «Чепуха», «Необережність», «П'яниця», «Ахметка», «Вони перемогли», «Блажчукове весілля», «Юдита».

Наприкінці 20-х років переїхав до Праги. В еміграції написав «Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів» (1937).

Черкасенко став відомим драматургом. Він автор п'єс «Про що тирса шелестіла...», «Казка старого млина». Збірка «Маленький горбань» та інші оповідання вийшли в світ у 1912 році.

Помер поет у Празі 8 лютого 1940 року, його поховали на Ольшанах, у передмісті Праги.

Під землею

Тут вічна ніч. Але не та,
Що після стомленого світу
Клопітну землю обгорта
У ласці тихого привіту.
Тут вічна ніч. Вона не сні
Несе утішнії людині:
Землі занедбані сини
Помалу гинуть в домовині.
Замість зірок золотих
Ночей і вроди, і принади,
В кутах далеких і страшних
Убогі блискають лампади –
Неначе шабаш свій мерці
Сюди збирались святкувати,
Й свої смердючі каганці
Де-де забули поховати.
І розійшлись, і чутно стук
Глухий, зловісний в домовину...
Із всіх кутків могильний згук
Жаха незвичную людину...
Тут вічна ніч, тут повно вщерть
Страждання, болесті і муки,
І звідусюди тільки згуки:
Стук-стук! тут ніч! Стук-стук!
Тут смерть!

Шахтарі

Тихо у вогкій пітьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.
Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лампи смердючої гніт
Блима, чадить.
Тяжко... повітря нема...
Сльози бринять,
Тиша панує німа...
Треба довбать!
Гучно ми в груді землі
Кайлом б'ємо,
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!
Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В йому горить!

Робота з текстом

1. Які почуття викликають у вас ці поезії?
2. Визначити тему та ідею, назвати художні засоби
3. Чому автор співчутливо відноситься до шахтарів?
(Вірш «Шахтарі»)
4. З якою метою в поезії «Шахтарі» багато дієслів?

Перевір себе

1. Чим віршована мова відрізняється від прозової?
2. Що характерно для віршованої мови?
3. Наведіть приклади прозової мови і віршованої.

Зарубай собі на носі

Ритм – це рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів, розміреність і злагодженість у звучанні.

Рима – це співзвучні закінчення рядків.

Віршована мова – ритмічно організоване мовлення, здійснене на основі конкретної системи взаємодії слів з інтонацією, відмінне від прози. Найчастіше використовується в ліриці для надання образності та емоційної забарвленості.

Віршована мова має ритмічні паузи – короткі перерви під час читання, які у вірші зазвичай збігаються із закінченням рядка. Ще однією відмінністю віршованої мови є те, що її записують у стовпчик (строфу). І для прозової, і для віршованої мови властива образність, використання різноманітних художніх засобів.

§7. В.М.Сосюра про своїх учителів. «Незабутній». Автобіографічна основа вірша

*Я з рук твоїх давно пішов у люди
В життя бурхливі, грозяні моря
Учитель мій!.. Тебе я не забуду,
Моєї юні радісна зоря!*

В. Сосюра

Перевір себе

1. Чому В.Сосюру називають співцем донецького краю?
2. Які вірші поета про Донеччину ви знаєте?

Народився Володимир Сосюра 6 січня 1898 року в місті Дебальцеве Донецької області в бідній шахтарській родині. Незабаром батьки переїхали в селище Третя Рота, де пройшли його дитячі та юнацькі роки. Сім'я жила в старій хатинці з двома віконцями, закритими подушками та цеглинами. Ще одинадцятирічним хлопчиком Володя стає на трудовий шлях. У вільні від шкільного навчання літні місяці він працює в бондарній майстерні Донецького содового заводу. А після смерті батька йому довелося й зовсім залишити школу і заробляти на шматок хліба всій сім'ї:

возити тачками щебінь, працювати коногоном на шахті. Це була сувора школа життя, яка загартувала його волю, характер.

Із 14 років В.Сосюра пише вірші. Перша збірка «Поезії» вийшла у 1921 році. У 20-ті роки він був одним із найпопулярніших ліриків. Полум'яне серце Володимира Сосюри перестало битися 8 січня 1965 року.

Поміркуй...

1. Пригадайте, коли ви вперше переступили поріг школи?
2. Якою вона вам здалася?
3. Хто допоміг вам швидко звикнути до неї, полюбити її?
4. Розкажіть про вашу першу вчительку, що залишилось у пам'яті?
5. За що ви поважаєте своїх учителів?

Незабутніми для кожної людини залишаються спомини про шкільні літа. Володимир Сосюра у своїй пам'яті зберіг хвилюючі враження про навчання у селищі Третя Рота, про свого вчителя, який відкрив школярам дорогу у захоплюючий світ знань. Василь Мефодійович завоював щиру любов і повагу своїх вихованців добротою, ласкою, теплом своєї душі.

Незабутній

Твій образ знов стоїть переді мною,
Учитель!... І тихий кашель твій
Я чую знов за довгих літ стіною
У далині донецькій заводській...
Ось ти ідеш... Над церквою новою
Літають галки. Осінь. День
смутий...
І хлюпає болото під тобою...
Перед очима знову образ твій...
Маленький, я тебе випереджаю,
Щоб швидше в клас потрапить
гомінкий...
Усе, що задано, я вивчив, знаю.
Біжу, а за плечима кашель твій...
А в класі повно порошу і крику...
Дзвінок... Заходить вчитель.
Ми встаєм. Як передать любов
мою велику
До нього, що зростала з кожним
днем
В маленькім серці! Задушевним
словом
Він нас учив любити рідний край.
Ми з ним ходили, рідним,
чорнобровим,
Не раз, не два у поля і гай.
Текли кудись Дінця величні води,
Ми слухали, уважні і малі,
Про неповторне життя природи
і про любов до рідної землі...

Василь Мефодьєвич! Ти вчив любити
прекрасне
І готував до чесного труда
Нас, селяків. У серці не погасне
Твоїх очей усмішка молода,
Покіль воно у грудях буде битись...
Знов образ твій переді мною,
Ти перед бідною кликав не коритись,
Для батьківщини радості рости.
Одснилась школа... Юними ми стали.
В осінній день, задуманий такий,
Твої слова в душі моїй звучали,
Коли пішов за щастя я на бій...
Ти йшов зі мною в огненні походи,
В знемоги час підтримував мене,
Як рідні плечі воїнів свободи...
Я не забув лице твоє ясне
І запорозькі довгі чорні вуса,
Що так нагадували батька...
Ти в душі моїй навіки, я клянуся,
Хоч поміж нами - днів мости й
мости...
Хоч ми йдемо все вище і все вище,
Все далі ми од горя і нужди...
А ти лежиш давно на кладовищі,
Де татко мій, де брат, баби й діди...
Я з рук твоїх давно пішов у люди,
В житті бурхливі, грозяні моря,
учитель мій!...
Тебе я не забуду, моєї юні радісна
зоря!

(1959 р.)

Робота з текстом

1. Чим вразила вас ця поезія?
2. Чого навчився від свого вчителя В.Сосюра?
3. Назвіть художні особливості поезії (порівняння, епітети, метафори, звертання та ін.)
4. За що школярі вдячні своєму вчителю? Як про це сказано в поезії?
5. Поміркуйте, що надає цьому віршеві задушевності, ліризму?
6. Прокоментуйте рядки з поезії:

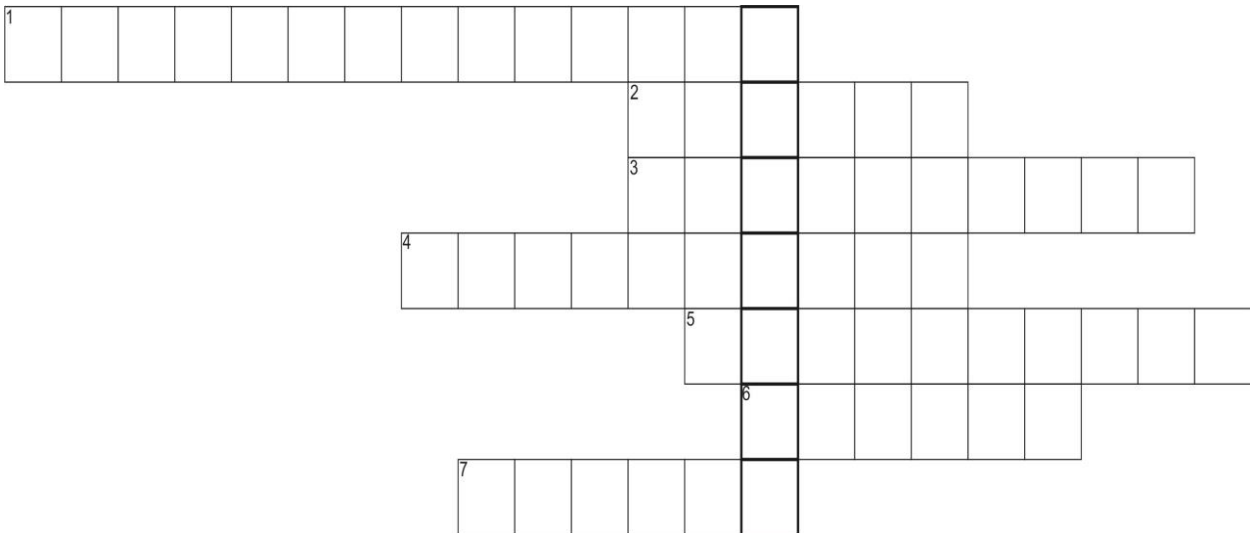
Ми слухали, уважні і малі,
Про неповторне життя природи
І про любов до рідної землі.

7. Які думки і почуття висловлені у вірші?
8. Доведіть, що цінність краси людини не тільки в зовнішності, а й у її вчинках, поведінці тощо.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Запишіть асоціації до слова вчитель.
2. Прочитай ключове слово, розгадавши кросворд:
 - 1) Якою премією В.Сосюру було нагороджено за його літературну творчість?
 - 2) В якому місяці народився поет?
 - 3) У скільки років хлопець стає на трудовий шлях?
 - 4) Який вірш Сосюра присвятив своєму вчителю?
 - 5) В якому місті народився поет-лірик?
 - 6) До якого жанру належить вірш «Незабутній»?
 - 7) Ім'я вчителя, якому він присвятив цей вірш?

§8. В.М.Сосюра про своїх вчителів. Картини рідної Донеччини у вірші «Ті озерні води, неба синь тонка»

*Твій добрий зір в моїй уяві лине...
Чи сніг летів, чи квітнув теплий май,
Ти вчив любити подвиги людини,
Красу труда й безсмертний рідний
край.*

В. Сосюра

Перевір себе

1. Який вид опису називається портретом?
2. Який вид опису називається пейзажем?
3. Які ви знаєте художні засоби виразності?

Учительство – насправді святе діло. Здавна людство шанувало вчителя нарівні із лікарем та священиком. Адже кожен із цих людей у своєму труді торкається найпотаємніших царин людського духу. Для кожної людини роки дитинства залишаються незабутніми. Так само в її пам'яті живуть спогади про шкільні роки. Володимир Сосюра зберіг у своєму серці хвилюючі враження про навчання в селищі Третя Рота й про свого першого, улюбленого вчителя Василя Мефодійовича, який відкрив школярам чарівний світ знань.

В автобіографічному романі «Третя рота» В.Сосюра з любов'ю згадує Сергія Лукича, бібліотекаря за фахом, чуйну та надзвичайно добру людину, який залишив незабутній слід у житті В.М.Сосюри, посівши рівноправне місце поруч із Василем Мефодійовичем. Ці два чоловіки навчили Володимира Миколайовича бачити красу природи, любов до якої поет проніс через життя.

«Я страшенно полюбив книжки. Вони мені давали той світ, у якому одмовила доля. Я плавав з капітаном Немо на підводному човні, був в'язнем на повітряному кораблі божевільного вченого, ганявся за злочинцями з Натом Пінкертоном, був під землею і в зоряних світах, полював на індіанців на далекому заході і в тропічних лісах гойдався на ліанах над мутними водами, повними алігаторів і невідомих тварин. У нас не було книжок, і я просив їх у знайомих, а то й зовсім чужих людей, яких я зустрічав на вулиці й питав:

– Дядя! У вас нет сыщиков?

Одні сміялись з мене й проганяли, а другі звертали на мене увагу, і я годинами на жорстокому морозі стояв біля їх воріт (соромився зайти до хати), поки вони вийдуть, щоб перемінити книжку. Літом я тікав у поле і в

траві, що пахучо шуміла наді мною, забував над книжкою все в чарах нових світів і пригод.

Про мою любов до книжок узнав завідуючий заводської бібліотеки Сергій Лукич Зубів і почав давати мені даром читати книжки. Як сон були мені Третя Рота й порожній живіт. Книжки замінили мені товаришів і ласку матері, вони влили нові барви в мою душу, і вона зацвіла ярко і любовно під сяйвом звільненої думки.

Книжки дали мені крила й майбутнє, розкрили мені огненні простори, повні золота й крові... Краса й сила відкрили мені своє лице і обійми».

Ті озерні води, неба синь тонка...

Ті озерні води,
Неба синь тонка,
Мрійний дим заводу,
Школа заводська.
Ті весняні зливи,
І заліза клич,
І учитель сивий
Наш Сергій Лукич.
Наче він отець мій,
Лагідний такий.
Я в бібліотеці
В нього брав книжки.

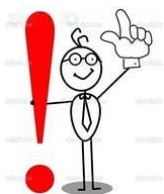
Знов у дні із ночі
Він веде мене
І ласкаві очі
Сяють крізь пенсне.
Там, де милі води,
Неба синь тонка
І біля заводу
Школа заводська

(1962 р.)

Робота з текстом

1. Яке почуття викликала у вас прослухана поезія?
2. Яким уявляєте Сергія Лукича?
3. Як поет його називає?
4. Яку роль зіграв він у житті Володимира Сосюра?
5. Чому Володимир Сосюра з любов'ю ставить до вчителів?

Запам'ятай!

Партитура (у музиці) – система роздільного запису на кількох нотоносцях, розташованих колонкою і поділених спільними тактовими рисками, всіх голосів багатоголосного твору для виконання ансамблем, оркестром або хором.

Партитура (у спектаклі) – сукупність ліній поведінки дійових осіб вистави.

Реєстр основних партитурних знаків

Знак	Значення
<u>весна</u>	пряма лінія під словом – для позначення логічного наголосу
/	коротка пауза
//	середня пауза
///	довга пауза
↑	підвищення тону
→	рівний тон
↓	зниження тону
<u>засумувала</u>	пунктир під словом (словами) – для позначення уповільнення вимови
∩	лігатура вгорі між словами – для зв'язки слів, вимовлених на одному диханні

Попрацюй у парах

1. Заповніть таблицю.
2. Складіть партитури поетичного вірша з урахуванням наданих вище рекомендацій.

Художні засоби	Приклади з твору
Епітети	
Метафори	
Повтори	
Порівняння	
Інверсія	

Зарубай собі на носі

Пам'ятка «Як навчитися виразно читати віршові твори»

1. Вдумливо прочитай вірш.
2. З'ясуй лексичне значення не зрозумілих тобі слів.
3. За змістом та ідеєю твору визнач настрій, з яким читатимеш твір.
4. У кожному рядку визнач (підкресли олівцем) стрижневе слово, тобто слово, на яке падає логічний наголос (слово, яке слід інтонаційно голосом виокремити, бо воно найвагоміше в рядку чи реченні).
5. Познач олівцем паузи:
 - а) кома – ледь помітна пауза (позначка – /);
 - б) двокрапка й тире – помітна пауза (позначка – //).
 - в) крапка – явна пауза із інтонацією завершеності (позначка – ///).

6. Ліворуч від кожного рядка постав стрілку, що передає тон читання:
 - а) підвищення тону – стрілка вгору (↑);
 - б) зниження тону – стрілка вниз (↓);
 - в) рівний тон – горизонтальна стрілка (→).
7. Прочитай кілька разів вірш з дотриманням вимог усіх позначок.
8. Читаючи вірш, уявляй картини, які виникають, і запам'ятовуй їх послідовність.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Запишіть асоціації до слів «завод», «школа», «учитель», «очі».
2. Створи́ть уявний пейзаж місцевості, яку оспівує В.Сосюра?
3. Напишіть твір-мініатюру про улюбленого вчителя «Учитель мій! Тебе я не забуду...».

§9. Поет-гуморист А.Д. Косматенко. «Скіфська сережка»

*Мій батько, сповнений надій
Рукою вдалеч показав.
«Люби цю землю, сину мій,
Люби завжди. Завжди!» ...*

А.Д. Косматенко

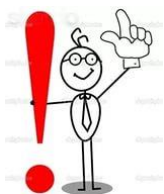

Над мальовничими берегами річки Мокрі Яли широко розкинулось велике красиве село Времівка. Тут Зжовтня 1921 року народився Анатолій Денисович Косматенко – майбутній байкар, класик української сатири та гумору. Письменник по-справжньому глибоко розумів призначення мистецтва, розумів, що виховати правдивою молоду людину можна тільки правдою, і питання правдивості творів вважав одним із основних у справі впливу на юнацтво. Це особливо засвідчує його байка «Філоксен та Діонісій». Про завдання й обов'язки мистецтва веде він мову і в «Чаплініаді», і в «Дуньці», і в байках «Красуня і поет», «Дуб і Музика». Помер письменник 6 квітня 1975 року.

Зарубай собі на носі

Легенда – усне народне оповідання про чудесну подію, що приймається як достовірна. Найбільший інтерес становлять легенди про історичні події та народних героїв.

Запам'ятай!

Скіфи – степові племена, які населяли південну частину території сучасної України в 1 тис. до н.е. – на початку 1 тис. н.е.

Кам'яна Баба – монументальні кам'яні скульптури, які з'явилися на території сучасної України більше 6 тис. років тому. Кам'яні статуї або баби поширені в степовій смузі, вони розглядалися давніми людьми як ідоли-обереги. Великі камені установлювалися на курганах.

Скіфська могила – високий насип на місці давнього поховання.

Степ – великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату.

Мур – висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось.

СКІФСЬКА СЕРЕЖКА

(Легенда степу)

Передцвіття

Вона стояла у степу,
Де пах полин і зблискував птах пером.
І її завезли на подвір'я музею.
її, стару Кам'яну Скіфську Бабу.
Правічну.
Скільки їй літ? Вона і сама не віда.
Стояла мовчазна. Одсторонена. Під
муром,
Приходили чужинці
(Приходили, не на конях під'їжджали).
Торкались її обличчя, грудей.
Сміялись.
А Бабі було кривдно.
І сором пік.
А ще гірше – вночі:
Сама-самісінька.
Видивляла свої кам'яні стосотлітні очі...
І – ждала.
Кого? Чого?..
Ай, ні!
Степу не видно...
Застують їй паркани і високі стіни.
А так хотілось – степу!
Одна втіха: високо в небі,
Мов скіфська сережка,
Зіходив місяць...
І Кам'яній Бабі з того було щасно.
І солодко-млосно.

Скіфські баби біля Донецького
краєзнавчого музею

І вона дрімала...
І снівся їй сон,
Давній-прадавній,
Снівсь молодий скіф!
Чорне, вітром скуйовджене
волосся...
Непозабуті, жадано-ждані очі...
Він примчав на огирі.¹
Він, молодий скіф!
Бив копитями скажений огир.
А він на скаку
Кинув її упередгин на кінську гриву.
Свиснув знагла скіф!
Заржав гарячий опір, зметнувся –
І вони мчали...
Дзвеніла сталь підків.
А вслід бігли, валували собаки –
Вони хтіли перейняти скіфа.
А він мчав, мчав,

¹ Огир – молодий кінь

Пригнувшись до кінської гриви,
 Аж доки не видобувсь у поле.
 І – осадив коня.
 І зніс її на ту ж високу могилу,
 Де колись вона стояла...
 І вона скрикнула!
 Скрикнула не як стара Кам'яна Баба.
 А молодо-молодо!
 По-дівочи,
 Як юна скіфка: "Степ!" –
 І пробудилась...
 Осеред подвір'я.
 Був день. Був блиск – палило сонце.
 А перед нею сидів молодик.
 Він сидів просто неба.
 Зневідь-чим він скидався на скіфа.
 Але то був не скіф –
 При ньому не було коня!
 Він щось робив.

Зв'язок поколінь

Скіф на коні

І Кам'яна Баба здогадалась:
 Так різьбили її діди й прадіди
 На кухлях, на глеках,
 На зброї, на зброї...
 Ні, так малювали ольвійські греки.
 Молодик теж малював.
 Він малював її, стару Кам'яну
 Скіфську Бабу.
 У нього теж були палючі очі.
 Але то був не скіф –
 При ньому не було коня!
 І вона, зігріта сонцем і його
 палючим оком,
 Здрімалась ізнов...
 І проз дрімоту,
 Терпку й солодку,
 Шепталась:
 "О Табіті, Табіті! Скажи:
 Чи знайде оцей чужинець собі
 коня?
 Чи обжене собак?
 І чи покаже мені степ
 Під саявом скіфської сережки?.."

Зацвіття

Мамо Оксано!
 А Зірка – велика у нашім дворі!
 Я не знаю, що мені тоді на тому стало: я сидів на давньому кам'яному
 порозі нашої хати. І плавав. А наді мною було так рясно зірок. Мені й досі
 здається, що коли я був малий, їх було більше, Мамо...
 Я сидів на камені і плавав. Ну, що тоді було мені? Чого воно було тоді
 мені?
 Еж, світ стояв – мов загадка! Безкрай та солодкий, ще й таїною вкритий,
 мов туманцем наш білий степовий виноград у місячну ніч... Я плавав... А ви
 доїли корову – чулось, як дзвенить дійниця. Пахло степом...

Сяяли зорі... Але одна, найбільша, - вона стояла високо-високо просто нашого двору. Та ще - на краю блілого неба. Вище нашого вишневого саду. І та – тремтіла... Ну, чого їй? Може, то її було мені жаль?... Але ні, – її втішав у пахучих сутінках коник-степовик: "Сюр!.. Сюр!.." Я теж наслухав. І ста-вало сумно, і солодко, і чогось мені жаль...Чого? Мамо!

Я здогадався. Через багато літ...

Перед мене – розчинене вікно. Я бачу, як блищить на київських горах лаврська дзвіниця, бані Софіївського собору, як горять вогні телевежі і за-свічує саявом Хрещатик...

Я здогадався, Мамо!

Зупевне.

...І видиться нічний спориш у нашому дворі. Яскрять росини... Світло Великої Зірки ллється з рогу нашої Красулі... Я чую, як диха степ. Я чую пахощі степових квітів...

Ой ті квіти!

Мамо, я знаю, чого мені тоді, давно-давно смутилось. Мені не стачало казки. Казки степових квітів. А вона ж бриніла в мені, п'янила мене. Безслівна, вона ходила круг мене. А я не міг сказати її.

З того плакав, Мамо.

Виходьте ж, квіти, на люди!

Виходь, Хрещатий Барвінку, нев'янучий лавре наш! То щастя, що ти безсмертний, – ні спека, ні вітер, ні люта стужа не в'ялять тебе. Недарма ж ти скрашаєш і русі дівочі голівки на весіллях, і могили суворих мужів, що твердо і прямо ходили по землі.

Виходь, Горицвіте!

Люди, вклонітесь йому! Він милує вас око і гоїть ваші болі...

Чебере-чебрече! Непоказний квіте наш!

Твої пахощі аж на весь світ стали, оповили духмяно планету – хай знає світ про наш безсмертний степ.

Маче!

Палай криваво, червоно-китайчано, аби всі відали, де лялась наша кров.

Звіробою, Полине, Нечуйвітре, Ромене, Волошко, Золототисячнику - сходьтесь, квіти!..

А прийдуть ще й люди. Їх буде двоє. І вони юні. Бо стара Скіфська Баба і Коник – нехитрий степовий співець. І Чайка буде. Та в небі – Зірка.

Співайте ж, квіти! Шуміте, квіти! Вийтесь вінками, чиніть, творіте казку-легенду – ту, що снилась, виділась мені, що ходила круг мене з неба, грому й степового леготу!

Ту, що була, і нині в мені, і буде завше й довік-віку!

Вінок перший

Степ. Сутінна балка. На узвишші – *Кам'яна Скіфська Баба*. На блідому
крайнебі – самотня *Тремтлива Зірка*...

Тоскно.

Чебрець

Опала ніч. І тиша наоколо.
Замріявся, замисливсь батько-степ.
Не осява з небес його роздоли
Веселий, щирозлотий місяць-серп,
Не освіжа вітрець широке чоло,
Не веселить і жайворон-співець –
За день стомився, певно, спочиває,
На грудях в батька сили набира...
Чути: "Киги!.. Киги!.."
Лиш Часечка-небога проквіляє...
Скажи, Полине, що їй роздира
Всякчасно груди так? Ти мусиш знати:
Сам з горя ж сивий, повен гіркоти.
Та й літ же, літ прожив багато –
Всього набачився і звідав ти.

Полин

Про горе те словами не сказати!
Квилить-ридає Часечка, бо мати,
Бо діток їй ніколи не знайти.

Горицвіт

Чом не знайти?

Полин

А де шукати?
Взяла їх чужина – чужі світи.
Чути: "Киги!.. Киги!.."

Барвінок

Що, мамо, тяжко?

Полин

Ще б не тяжко – діти!
Кров серця ж капле в неї повсякчас...
Ото й ростуть в степу із того квіти,
Що маками зовуться поміж нас...

Мак

А звідки родом ти, скажи, Полине?
Чого ти сивий? Розповіж хоч раз.

Полин

Це діло, Маче, давньої години.
Я древній, як і степ. Свої вродини
Не пам'ятаю. Не було ще й вас,
А я вже пах аж до зірок духмяно.

Сивий полин

Я був зелений. Я щасливо цвів.
 Поокруж степ, мов райдуга, лелів...
 Та – прокляття! – світ мені вчорнів.
 Погасло небо! Степ погас!.. Захланно
 Орда вломиласть. Із ясиром-браном²
 Татари крались в агарянський Крим
 І стали табором, немов цигани,
 Аж ген за тим он виярком крутим.
 Між бранок – горе скорбному народу!
 – Була одна. Такої, Маче, вроди –
 Клянусь я степом, небом дим нічним!
 – Козачий край не знав, не відав зроду...
 Ординці бранку обіч стерегли.
 Знать, подарунок готували хану,
 А то ще й далі – в Царгород, султану.
 Вони спинились. Ватри³ розвели.
 Ладнались їсти... Тут із-за туману
 – Загін козачий! Видобувсь як стій!
 Заржали коні...
 І нерівний бій
 Звихривсь – на поклик сотника Степана...
 Стялись! Дамаські брязнули клинки.
 Із луків сприсли, зблисли люто стріли...
 І бились.
 Ух, як бились козаки!
 Як укривали степ ординським тілом!
 Жупан⁴ червоний маяв, наче жар,
 Де обставав поганець отамана.
 Удар - і кров багряно ллє! Удар –
 І ламляться криваві ятагани...
 А десь над січ, над хрип, над хряск – до хмар
 Зметнувся крик: "Я тут, я тут, Степане!"
 Жупан здригнувсь, яріше запалав...
 О, краще б я той крик не чув, не знав!
 А я учув його.
 Я бачив очі...
 Жахні я бачив рук дівочих корчі...
 І, стоптаний копитями, світ прокляв,
 І сивим став із того до півночі...
 А що пізніш я на віку видав!
 Я розповім, як слухати охочі...

Скіфи

² Ясир – полонений у татар і турків, раб

³ Ватра - багаття

⁴ Жупан – вид національного верхнього одягу

Барвінок

Стривай, Полине. Люди йдуть сюди.

Волошка

Юнак і дівчина. Які вродливі!

Кохаються, видать, щасливі.

Що їм до давньої біди?!

Надходять **Хлопець і Дівчина**.

Хлопець

Ну, ось і Баба Кам'яна.

Як живемо? Привіт, Бабусю!

Знайомся: це – моя жона...

Майбутня б то – Явдоха... Дуся...

Дівчина

Який швидкий! Уже й засватав. Сьогодні ж тільки познайомилися. Та й то, знаєш... Таких чоловіків у мене – ой-ой-ой!.. А до того ж і не Явдоха я, і не Дуся, а Діана або Діна.

Хлопець (сміючись)

Швидкий! Казала ж бо сама,

Що в атомно-космічну еру

Все швидкості старі лама,

Епоха ж бо така модерна...

Усе стислішає: і час,

І відстані, й життя людини.

У всьому рух, усе щораз

Надшвидкісні бере вершини.

Казала ж ти чи ні таке?

То, згідно мудрої доктрини,

Й кохання мусить бути швидке?!

Сиріч – модерно-реактивне?!

Простіш – лови, держи, хапай,

Кохай – спіши, спіши - кохай!

Дівчина

Смійся, смійся. По-новому...

А сам завів мене на тисячу, як не більше,

років назад. До оцієї старезної замшілої Скіфської Баби.

Хлопець

Не кривдь Бабусю задарма.

Прости на слові їй, Бабусю!

Бабуся ця, втямкуй сама,

Можливо, є прамати русів.

Вона степи ці берегла,

І їх красу, і таємниці.

А скільки горя, крові, зла

Їй довелося надивиться!

Дівчина (сміючись)

Ну, якщо вона в тебе така мудра, то спитай, – бо я оце не пішла сьогодні на танці – спитай, чи вміли скіфки танцювати і які в них були танці.

Хлопець

Уміли, вміли. Достеменно.
Зберуться. Стануть. Оком блись! -
І вже пливуть чи прагнуть ввись!
Завзято, пристрасно, шалено...
А то віночками, дивись,
Зав'ються цотно, тихо, зграйно,
Щоб не схлюпнуть дівочу тайну...
Були танки на всякий темп.
Не бугі й не канкан, звичайно.
А ті, що підказав їм степ!

Дівчина (сміється)

Скіфки, кажеш, були дуже цотливі.
Певно, і ця Кам'яна теж?
Так потривож її цотливість, спитай, чи був у скіфів стриптиз.

Хлопець

Цього й питать не слід. Вони
Були украй нормальні люди,
А не якісь там дикуни.
Не будем добрих скіфів гудить.

Дівчина

А міні-спідниці у скіфок були?
Чи вони носили все таке, що тільки до самих п'ят?

Хлопець

Були. Ймовірно, що були.
На шаровари одягали.
Хоч їм і лекцій не читали,
Та скіфки – гідні похвали:
Скромняги не о тому дбали,
Як тіло власне оголить
Чи навпаки - все затулить
Якимсь чадровим покривалом.
Носили міні, щоб скоріш
В сідло злетіти і завзято
До бою з мужем поруч стати,
А не для того, щоб зручніш
Якогось дурня осідлати.

Дівчина

Хе-хе! А яких вони пісень співали?

Хлопець

Пісень?... А нащо нам гадати,
Як можна в Баби запитати.

Скажи, Бабусенько, мені,
Що скіф співав у давні дні?
А то Діана з нас сміється.
Ось притулюсь тобі до серця.
(Припадає вухом до Кам'яної Баби).
Співа - із місця не зійти?
Співа! Послухай-но і ти.

Дівчина

Ат, облиш дурниці! Ходімо вже назад. Мені вже нудно. Якийсь ти кумедний.
Дивний якийсь, наївний. А може, хильнув сьогодні трохи?

Хлопець (удавано-патетично)

Що хміль мені усіх напоїв –
Я п'яний степом і тобою!..
(Знову припадав вухом до Кам'яної Баби).
А все-таки вона співа!
Чекай, затямлю лиш слова!
І сам тобі їх проспівую.
Прадавня пісня. І яка!
Готово. Слухай. Починаю.
Це пісня скіфа-вояка.
(Співає).

Степ колючий – моя держава.
Степ у квітках навкрути.
Скіфська воле і скіфська славо,
Лийсь за сині береги!
Стріли на луки,
Риньмо, як круки,
Тнім вороги
До ноги!
Бий!.. Бий!.. Бий!..
Оболоня⁵ тирсою шумує,
Степ на грозу закипа.
Скіфське серце битву чує,
Ярсь, відваго сліпа!
Рвись, мій коню,
За оболоню,
Тнім⁶ вороги
До ноги! Бий!.. Бий!.. Бий!..
Дівчина сміється. Вони, побравшись за руки, йдуть у степ. А з-поза Кам'яної
Баби зіходить щербатий місяць.
Коник Сюр!.. Сюр!.. Сюр!..

⁵ Оболоня, оболонь - низинна місцевість біля річки, озера, що затоплюється під час весняної повені

⁶ Тнути – долати, знищувати

Вінок другий

Хлопець

Ми знову, Скіфо, тут. Вітаю!
Як живемо і як ся маєм?
Не бачились чотири дні –
Ти знудьгувала по мені?

Дівчина

Авжеж! Аж плакала. Цілуйтеся ж, цілуйтеся!..

Хлопець

А чом би й ні? (Цілує Кам'яну Бабу).
Ух, як опік цілунок! Смаковито!
Ні, що ти не кажи,
А Скіфка – Баба знаменита!
Без неї я не міг би жить.
Стій, Скіфо, стій і степ наш бережи –
Не той же був би він без тебе.

Дівчина

Хо-хо!.. Чи що й не що! Пуп Землі і центр
Всесвіту!.. У-у – сила!..

Хлопець (жартома)

Не смійсь, о чарівнице зла. Не треба.
Сміятись з неї – гріх.
Та й що, безсмертній їй, твій сміх?!
(Замислюється).
Без неї був би я не я, мов скіф без степу.
Без неї б я не вчув космічної яси,
І не відчув би так краси
І величі он літака того під небом.
Я не пізнав би голоси
Моїх прапращурів далеких.
Я не спішився б що є сил,
Неначе з вирію лелека,
Під рідний теплий небосхил –
В домівку батьківську... Бабусю,
Спасибі, рідна, за пісні,
За степ, за квіти весняні,
За все, що й вимовить боюся!
Поглянь: на степовім твоїм убрусі
Міста і села осяйні! Поглянь...

Дівчина

А може, вже годі кривлятися?..

Хлопець

Чого кривлятися мені?
Мені так гарно, щасно в серці!
Цей степ... Ця Скіфка... Ти...

Скіфські баби

Лиш скрипка вимовить усе могла б, здається!..
З краси-чуття аж пісня рветься,
Душа так прагне висоти,
Жада кохання до нестями!
Злина - і вже надгорніми краями
Шуга незнаними космічними світами,
А з нею ти! Лиш ти! Єдина ти!
Та німб нескертний понад нами!..

Дівчина

Спусти мене, будь ласка, на – землю. Досить з мене. Набридло. Клоунада...

Хлопець

Не гнівайся, не сердьсь – не личить це тобі:
Зі мною так вестись негарно.
Ну, посміхнись!.. Твій наречений у журбі!
Не кривдь його намарне...

Дівчина

Кажу ж богоді, годі!.. Ох, нудота... І чого я знову сюди прийшла?
Щоб слухати оце все?!

Хлопець (удавано лякається)

Бабусю, рідна, захищай,
Сховай мене від чарівниці злої!
В очах у неї пекло й рай,
Вона що хоч мені накоїть...
(Ховається за Кам'яну Бабу).

Дівчина (сердито)

Годі, годі! Набридло до краю (затуляє вуха). Ох і дурна ж я! Чого я сюди прийшла?.. Елка кликала на танці, а я... Пішла до оцієї скіфської дурепи. Тьху!.. Ти станеш врешті-решт коли-небудь чоловіком! Ти якийсь допотопний, старорежимний. А ще й учишся! Чого тільки тебе учать в тому інституті! (Кинулася геть).

Хлопець

Зажди! Та ж я люблю тебе! Зажди!..
(Спантеличено стоїть якийсь час, затим біжить їй услід).

Горицвіт

Ну от, сердега, і діждавсь біди.

Барвінок

А може, й ні...

Мак

Облишмо їх. Полине,
Ти краще далі розповідь веди.
Чим кінчивсь бій?
Хто у бою погинув?
Куди поділа бранку татарва?

Полин

О, то був бій! І досі в Понизов'ю

Про нього явір уночі співа.
Бій був короткий. Але лютий. Кров'ю
Зросилась щедро тирса степова.
Вся сотня вилягла. Вся до одного.
Трудились щиро – не ганьба й спочить.
Та дорого далася перемога
Орді: на трупах трупи – не злічить.
Орда знялась. Спішила якомога
З долини Чорної забратись пріч,
Допоки гук із поля бойового
Не докотивсь у нещадиму Січ.
Не брали трупи в Крим. Козачі коні,
Як перше, не ловили. Не до них.
З ясиром-браном бігли від погоні,
Мов злодії, по вибалках сухих...
І ніч зайшла. І сплив над тихим полем,
Заблис уповні місяць крізь туман.
І, опритомнівши, з нелюдським болем
Підвівсь, затисши рану, отаман.
І сумно-сумно глянув... Навколо –
Ані душі. Лиш тихо обіч кінь
Заржав. Схилився. І гриву гнув півколом
Мов кликав у туманну далечінь...
Вперед! І в опівнічну безгомінь
Зметнувся під синім місяцем багряно
Жупан... А за степами, вдалині,
Вчувалось: "Ой Степане!.. Мій Степане!.."
Вперед! І розступилися тумани,
І вершник мчав на лютому коні.
А кров лилась... На кремені, на трави,
На чорні ошалілі кураї...
А він все мчав і мчав, жахний, кривавий,
На голос бранки, мук тяжких її...
Десь, може, й досі мчить... (Никне).

Мак

Стривай, Полине.
А пригадай, хоч це було й давно:
Мій рід не з тої Чорної долини?

Полин

Забувся... Хто знає... Може, й так воно... (Никне).
Із блілого небосхилу падає Тремтлива Зірка.

Скіфські баби

Вінок третій

Горобина ніч...

Шумує степ. Шумлять-хвилюють квіти. Зламлено Червоний Мак.

Дзвенить-тремтить курай. Коловертю ходить степовий вітер. У небі клубочаться чорні кошлаті хмари. Вергається їх бескидне громаддя. Ні зірки в небі. Тільки звиваються, ріжуться, ламляться синьо-сліпучі громовиці.

Фосфоричне світло раз по раз обливає стару Кам'яну Скіфську Бабу... Вона мовчазна, мов давній таємничий світ. Або загадковий бог.

Охопивши руками голову, під Кам'яною Бабою сидить Хлопець. Він теж осявається грозов'ям. Але ні свист, ні стогін бурі, ні вдари грому не рушать його. Здавалось, що й він сам – теж застиглий молодий бог. Правічний. Стражденний... Лиш на мить з-межи хмар проблисла Велика Зірка.

Б'є гроза. І крізь стоголосолунний гуркіт, що стрясає землю, коли здавалось, що рушаються небесні громи, ні-ні, а десь ледь-ледь чується:

"Сюр!.. Сюр!.. Сюр!.."

Горобина ніч.

Вінок четвертий

Дівчина

Ти, Бабо Кам'яна, скажи:

Він вернеться чи ні? До мене?

Скажи! Ти мусиш знати все.

Тебе ж любив він. Певно, й любить.

Та й ти його любила, мабуть...

Хоч ти і варварка, хоч ти

І камінь каменем, бездушна, -

Скажи! Благаю! Мов хоч слово!

Чи він повернеться до мене?

(Падає на коліна, обхопивши Кам'яну Бабу, надривно плаче, прихиляється до неї лицем. Нараз жахається...)

О! Ти співаєш?

Ти – співаєш??!

Він правду говорив – співаєш?..

Співаєш... Чую!.. Ти співаєш!..

А я все мала за бридню,

За безум. Ні, співаєш... Рада?!

Так перестань! Замовкни! Цить!

Скажи: він вернеться чи ні?

Скажи, бо проклену навіки

Трикляттям-кляттям чорно-чорним.

Довічним! Від тії клятьби

Розсиплеться твій камінь, Бабо!

(Шаленіючи, з опущеною головою, нещадно б'є кулаками по Кам'яній Бабі).

Поворожи,

Скажи, скажи!

Поворожи,

Скажи, скажи!

(Притьмом підводить очі і – сахається. Підхоплюється. точиться назад: перед нею не стара Кам'яна Баба – перед нею молода, вигиниста, бронзовотіла Скіфка!.. Брови – стріли. Жахтять палючі очі. Проти місяця зблискує велика полота сережка... (Задкує, схопившись за голову)

Ти?! Ти?!

Скіфка (закладає до рота два пальці)

Ф'ю-і-ть!

Наглий різкий свист розкраяв, розпанахав темно-синю ніч.

Дівчина

Ти?! Ти?!

О ноче скіфська, повна таїни!

Хоч ти верни його мені, верни –

Пекучих мук несила вже знести!

Скіфка

Ф'ю-і-і-ть!!!!

Аж трави й квітки підвели свої голівки. Здригнулися **Звіробій, Волошка, Нечуйвітер, Чебрець, Ромен, Барвінок і Золототисячник**. Аж старезний **Полин** озвався у сні. І пробудився **Коник...**

Полин

О, бачу: мчить червлений Вершник, мчить!

Жупан – мов полум'я палає дике...

Коли ж ти спинишся, хоча б на мить,

Бездольний Вершнику? Чи - так довіку?..

(Засинає).

Сюр!.. Сюр!.. Сюр!..

Скіфські баби

Оцвіття

– Доброго ранку, Василю Петровичу!
– Доброго здоров'я! Давно, давно не було вас у наших краях. Приїхали?
– Та на якийсь тиждень-два. А це – дай, думаю, зайду подивлюся, чи не придбали часом чогось новенького?

– Так, так. Дещо є. Хоч ми тепер, як кажуть, і на громадських засадах, але...

– О! Є, е... А де ж це ваша красуня, щось не бачу?

– Кам'яна Баба? Тут таке діло. Приїздив улітку на канікули Петро Босоніг. Студент-художник. Ви, мабуть, його знаєте. Малював її, малював, а потім каже: "Щось у мене тут діло не в'яжеться... Дозвольте, каже, повезти її на старе місце, у степ. Ще там попробую, може, щось вийде..."

– І як, вийшло?

– А вийшло. Добряча картина вийшла. Я просив, щоб і нам копію зробив.

- Що ж він там таке намалював?
- Так, знаєте, особливого нібито й нічого, а... Високе небо, а внизу, знаєте, отак – степ, скільки око візьме. І могила. А на могилі – наша Баба...
- А під могилою, мабуть, скіфи із кимось б'ються?
- Ні, самий степ. Та який степ! Наш, донецький. Хомутівський нібито.
- Квіти по ньому – і дрок, і звіробій, нечуйвітер, і... Різнобарвне так... Дивишся – аж пахнуть наче. Бовваніє вдалині терикон. А над Бабою – пасмуга дугою. Від реактивного. Та ще в ногах у Баби пшеничний колос викинувся... Це, казав, буде моя дипломна робота.
- Химерний, химерний хлопець. Боюсь тільки, що перепаде йому на захисті за той скіфський диплом. А Бабу чому ж не повернув назад?
- Не треба, казав. Там, каже, саме їй і місце. Хто схоче, хай, мовляв, піде подивиться. Бабі, каже, потрібна і Бабина обстановка, антураж відповідний. Я б її, каже, поставив і не там, а он аж ген па тому териконі, щоб усій було видно ще здалеку... А власне, казав, на териконі, коли б я був не маляр, а скульптор, я б... Це ж скільки, пита, тому териконові, із сотню буде? Я б, каже, висік і поставив на ньому з найкращого мармуру на високому п'єдесталі здоровенну... Краплю. Краплю Поту! Ото був би пам'ятник! І чхав би я, каже, після того на ярлик модерніста, чи ще якогось "іста"... Отакий хлопець.
- Химерний, химерний. Тож запрошуйте до свого храму.
- Ет, я й не туди... Забалакався, даруйте. Заходьте, заходьте, прошу!

Пооцвіття

Мамо Оксано,
 А Зірка – велика у нашім дворі!
 Мамо, й понині – лиш коник озветься в душі,
 Я бачу себе
 На отім
 Кам'янім
 На прадавньому нашім порозі
 І вірю,
 Що Зірка та – пахне!

Робота з текстом

1. Як ви розумієте назву легенди "Скіфська сережка"?
2. Яку таємницю степу нам розповіли квіти?
3. Чому полин посивів?
4. Яку пісню проспівала Кам'яна Баба Хлопцю. Що хотів передати автор цими рядками?
5. Що оживило Бабу?
6. Як Кам'яна Баба повернулася з музейного подвір'я до степу? Що їй не подобалося у місті?
7. Визначте тему легенди
8. Яка ідея цього твору?
9. Хто є продовжувачем народних традицій у легенді "Скіфська сережка"?

Поміркуй...

1. Що називається пейзажем? Чи можна стверджувати, що пейзажі у творі відображають внутрішній світ героїв?
2. Опишіть, як ви уявляєте картину, намальовану Хлопцем?
3. Доведіть, що Скіфська Баба має душу.
4. Чому окремі розділи тексту названо «вінками»?

Попрацюй у парах

Порівняйте героїнь твору: Дівчина та Скіфка.

2. Складіть діалог «Що сказала б Скіфська кам'яна Баба хлопцеві, якби вміла говорити?».

Дівчина

Скіфка

Риси характеру, портрет

--	--

Спробуй, чи креативний ти!

Складіть вірш за кінцевими словами рядочків:

_____	край
_____	свою
_____	віддай
_____	люблю

§10. Євген Летюк. Поезії «Гончар», «Гостеві»

Євген Летюк – соловей Донбасу

Г. Кривда

Євген Летюк – це поет, прозаїк, перекладач, критик, публіцист, громадський діяч. «Євген Летюк – соловей Донбасу» – так назвали його друзі. Євген Миколайович Летюк народився 13 квітня в 1929 році в хліборобській сім'ї. Євген Летюк був поетом, журналістом. Люди старшого покоління пам'ятають його по газеті «Комсомолец Донбасса». А коли о 1973 році повинна була з'явитись довгоочікувана газета «Вечерний Донецк», Євген Летюк був обраний відповідальним секретарем редакції. І був ним не

тільки за призначенням, але й за покликанням.

Перша збірка поезії вийшла під назвою «Завжди сімнадцять». Сплинуло багато років, але назва збірки стала поетичним кредом Євгена Летюка на все життя. А далі були книги: «Хто там зорі ворухить?» (1960); «Чолом собі, світе» (1962) та інші. Поет дуже любив свою землю, людей, був співцем краси рідної природи. Багато рядків поета міцно увійшли до народного лексикону на почесних правах афоризмів. Наприклад: «В нас же каску ті і носять, хто йде в бій і у забій» («Каска»); «Шахтар схиляється у лаві, та не схиляє голови» («В лаві») та інші. Про любов поета до шахтарської землі дружина поета М.Іванова писала: «Чому так трепетно і пристрасно співав свою пісню шахтарському братству Євген Летюк?». Що ріднило його з Донбасом? У повоєнних 50-х наш суворий край став другою батьківщиною поета, оскільки після закінчення Київського технікуму приїхав працювати геологом. Звідси і знання нелегкої гірничої праці не з розповідей, а з власного досвіду.

Остання книжка поета «З повними відрами» стала немов його заповітом. Поет передає в ній свої уявлення про добро і зло, про призначення людини. Євген Летюк пішов із життя у віці 47 років 22 вересня 1976 року. Похований на Мушкетівському кладовищі Донецька. На його могилі пам'ятник – розгорнута книга, що символізує життєвий шлях людини, яка тут спочиває: ішов до людей усе життя із розгорнутою книгою своєї душі.

Зарубай собі на носі

Епітет – поетичне означення.

Порівняння – зіставлення предметів на основі їх подібності.

Алітерація – повторення одного і того ж чи близьких за звучанням приголосних.

Анафора – синтаксична фігура, коли віршовані рядки чи строфи починаються одними і тими самими словами, часом словосполученнями.

Афоризм – крилатий вислів.

Гончар

Неговіркий, сміятися не вміє.
Лиш зрідка кидає слова круті.
Подивишся – відразу зрозумієш:
Горшки і справді ліплять не святі,

Якось ліниво, наче від принуки,
Сідає вранці він за звичний круг.
І тільки руки,
Дивовижні руки,
Неначе птиці, пурхають навкруг.

Хапають швидко місиво оладка,
І глина нагрівається в руці,
І виростають на кругу доладні,
Горшки й макітри, глеки й куманці.

Нервові пальці, мов чутливі вальці,
І мнуть, і місять, й форми стережуть,
Оті невтомні гончареві пальці,
Що ремесло про давнє бережуть.

Оті, що тільки не говорять,
Оті, що всі ми любим діло їх,
Оті, що майстра із людини творять –
Великого, єдиного на всіх.

Місити глину, звісно, міг би кожен,
Крутити круг – таким нема числа,
Та тільки той змінити горщик може,
Хто осягнув священність ремесла.

Робота з текстом

1. Про що розповідається у вірші?
2. Яким ви уявили майстра?
3. Якими художніми засобами поет розкриває образ майстра?
4. Який основний мотив вірша?
5. Без чого була порожньою хата?
6. На скільки частин (строф) можна поділити твір?
7. Чи може бути кожна строфа самотійним уривком?

Поміркуй...

1. Кого з вас зацікавила професія гончара?
2. Що допомагає створити із людини майстра?
3. Що служить сировиною для виготовлення виробів гончарем?
4. Що бережуть гончареві пальці?
5. Розкажіть про роботу гончарів за поданими малюнками та використовуючи подані прислів'я:

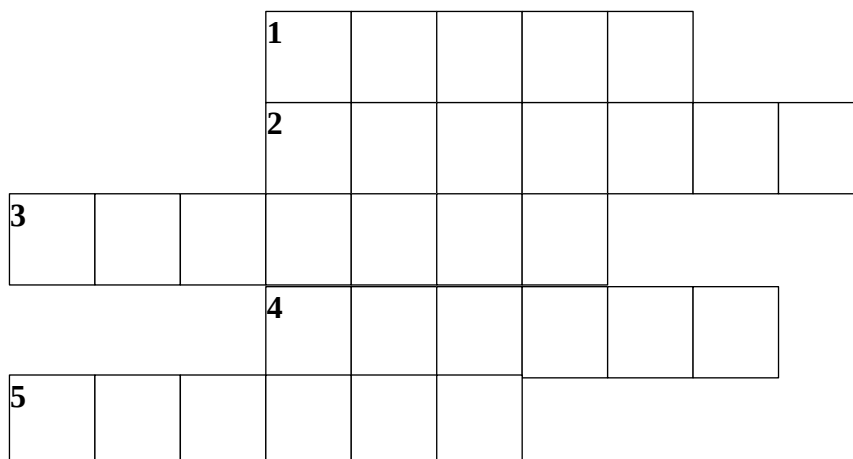

- Ремесла у гончара не віднімеш.
- Гончар без круга, мов рослина без цвіту
- Ремесла у гончара не віднімеш.
- Гончар без круга, мов рослина без цвіту.
- Тільки-но глини накопав, а вже хоче горщики робити.
- Горщик не боїться горнила.
- До родичів ходи рідко, в гончарню – частіше.
- Глиняна боклага – у жнива – наснага.
- Не шукай у великій макітрі крупинку.
- Був би горщик та було б у горщику, а покришка найдеться.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Розгадайте кросворд:
 - 1) Що служить сировиною для виготовлення виробів гончарем?
 - 2) Що бережуть гончареві пальці?
 - 3) У чому труть мак?
 - 4) Як треба ставитися до праці майстра?
 - 5) Що за посуд виготовляють гончарі для каші?
2. Напишіть твір-мініатюру «А Кухлик розказав...».

Гостеві

Люди ми прості,
І хати в нас прості.
Тільки судити по цьому – зажди.
Хочеш-заходь хоть сьогодні у гості,
Хліба і солі ми знайдем завжди.
Тільки дивися:
До себе повагу
В чарку гостинну на дно не клади.
Знай в балачках помірковану міру,
Зважуй слова свої, звички свої.

Втратити легко до себе довіру,
Важко по тому здобути її.
Як би на серці не грало від браги,
Вузлик на пам'ять собі зав'яжи:
Тільки людина, що варта зневаги,
Може зневажити звичай чужий.
Звичаї люди століттями творять,
Слід лиш навчитися їх примічати:
Перш ніж дізнатись, про що в нас
говорять,
Треба дізнатись, про що в нас
мовчать.

Робота з текстом

1. На скільки частин-строф можна поділити вірш «Гостеві»?
2. У чому проявляються особливості гостинності?
3. Як звичаї впливають на стосунки між людьми?

Поміркуй...

1. Чи є гостинність важливою рисою сучасної людини?
2. Поясніть значення слів: зневага, довіра, поміркована міра.
3. Продовжіть думку «Гостинність – це...».

Спробуй, чи креативний ти!

1. Напишіть твір-роздум «Тільки людина, що варта зневаги, може зневажити звичай чужий».

§11. С.В.Жуковський. «Рідний край».

Удосконалення вміння виразно читати вірші

*Донеччино, мій білий світ,
Освідчуюсь тобі в любові.*

С.Жуковський

Донецький поет **Станіслав Віталійович Жуковський** народився 18 липня 1938 року в місті Севастополі. Після школи їде на Донбас і вступає до професійного училища, набуває спеціальність помічника машиніста паровоза, починає писати вірші. Після закінчення навчання відбуває строкову службу на Балтійському і Північному флотах.

Після закінчення служби повертається на Донбас, працює на Єнакієвському металургійному заводі помічником машиніста і машиністом. Згодом переходить на журналістську роботу. У різні роки працював в періодичних виданнях мм. Єнакієвого і Донецька. З 1974 по 1982 рік обіймав посаду старшого редактора суспільно-політичної редакції видавництва «Донбас». У 1981 році поета прийняли до Спілки письменників України.

З 1982 року – відповідальний секретар правління Донецької письменницької організації, а з 2001 р. – голова Спілки. Станіслав Жуковський автор поетичних збірок «Прагнення краси» (1977); «На перехрестях долі» (1980); «Вітер часу» (1983); «Колія» (1986); «Заповітний степ» (1988); «Освідчення в любові» (1991).

С.В.Жуковський нагороджений державними відзнаками. У 1995 році він став лауреатом літературної премії ім. В.Сосюри.

Запам'ятай!

Літературна премія імені Володимира Сосюри – премія, встановлена Донецьким обласним фондом культури. Вручається, починаючи з 1993 року. Присуджується поетам, прозаїкам, драматургам, літературним критикам, краєзнавцям, які пропагують життя та творчість Володимира Сосюри.

Виразне читання – це не тільки мистецтво виконання художнього тексту, а й предмет навчання цього мистецтва.

Засоби логіко-емоційної виразності і читання: мовні такти, паузи, логічні наголоси, мелодика, темп, емоційне забарвлення тексту

Пам'ятка декламатору

1. До читання повторіть напам'ять про себе текст.
2. Перед декламуванням займіть зручну й правильну позу (з урахуванням принципів позамовних засобів).
3. Назвіть автора й твір, який будете читати.
4. Під час декламування вміло використовуйте пластику і міміку.
5. Не поспішайте під час читання, регулюйте своє дихання, набираючи повітря рівними частинами під час пауз.
6. Намагайтеся відповідним темпом і настроєм передати картини, що виникають у вашій уяві під час читання твору.

Пам'ятайте, не варто надто голосно читати твір, оскільки майстерність у читанні визначається насамперед темпом, інтонацією, дотриманням пауз, використанням позамовних засобів.

Рідний край

Хлібами степ до обрію пропах,
Над ним зоря, немов свіча вечірня.
О, краю мій, загублений в степах,
Моя любов тобі лишилась вірна.

Можливо, десь і кращі є краї,
І там, либонь, по-іншому стрічають.
Я ж в простори закоханий твої,
В тополі, що поля твої вінчають.

Тут виріс я і вперше покохав,
Тут довелося труд мені пізнати.
І спів колосся. І тихий шепіт трав
Мене учила розрізняти мати.

Тут серед тиші вихлюпну в слова
І почуття, і думи сокровенні...
Мій рідний край, як пісня степова,
Що кличе й кличе в простори зелені.

Робота з текстом

Які враження, почуття, емоції викликав у вас цей вірш?

2. Яким настроєм перейнятий ліричний герой?
3. Визначте тему і головну думку вірша.
4. Які картини виникли у вашій уяві, коли ви слухали вірш?

Читаємо самостійно

Спливає вечір

Спливає вечір в теплу ніч
І розливає синь, як повінь
Але для мене, певна річ,
Ця райська ніч, неначе сповідь.

Як я живу в краю оцім,
Де в небі спалахи і грози?
І пахнуть млосно чебреці,
Дощі чекаючи в тривозі.

Війне із півночі вітрець,
І листям затремтять тополі
І блисне Сіверський Донець
Під срібним місяцем у полі.

Люблю поля... Люблю людей,
З якими хліб ділю і воду.
І по житті мене веде
Палка закоханість в природу.

Земля, оспівана Бояном

Володимиру Сосюрі

Безкрайній степ і сині гони
Запахнуть вугіль і чебрець.
Іду до шахти навпростець –
Безкрайній степ і сині гони.
Тримають небо терикони,
Птахів під сонцем острівця.
Безкрайній степ і сині гони,
І пахнуть вугіль і чебрець.
Земля, оспівана Бояном,
Несу в собі твій племін-жар.
Я твій опрач і твій шахтар,
Земля, оспівана Бояном.
Що нам серця словами ранив
Солодкими, немов нектар.
Земля, оспівана Бояном,
Несу в собі твій племін-жар.
Освідчуюсь тобі в любові,
Мов наречений в саяві літ.
Донеччино, мій білий світ,
Освідчуюсь тобі в любові.
У дні похмурі й веселкові,
Коли сніги і квітне цвіт.
Освідчуюсь тобі в любові,
Мов наречений в саяві літ.

Попрацюй у парах

1. Випишіть з поезії С.Жуковського «Рідний край» приклади різних видів лексики (таблиця 1).
2. Визначте художні засоби і впишіть до таблиці 2.

Таблиця 1

Нейтральна лексика	Емоційно-забарвлена лексика

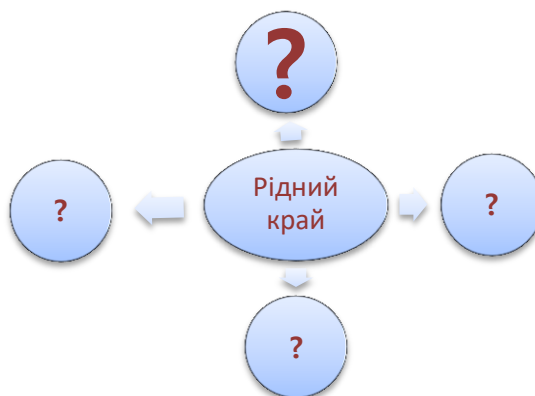
Таблиця 2

	Художній засіб
«рідний край», «тихий шепіт трав», «простори зелені», «веселі усмішки», «під срібним місяцем у полі»	
«І розливає синь, як повінь», «ця райська ніч, неначе сповідь», «над ним зоря, немов свіча вечірня»	
«Димком попахує гірким», «спливає вечір в теплу ніч», «хлібами степ до обрію пропах»	

Спробуй, чи креативний ти!

1. Складіть асоціативний малюнок «Рідний край»

2. Подивіться на картини і скажіть, які спільні риси світобачення ви знаходите у поетичній творчості С.Жуковського і картинах художників Архипа Куїнджі і Ганни Чепки?
3. Складіть усний твір «Яким мені уявляється Станіслав Жуковський за його віршами» або власний вірш про рідний край.

«Степ». Архип Куїнджі

«Осінь». Архип Куїнджі

«Осінь Донбаса». Ганна Чепка

«Місто троянд». Ганна Чепка

§12. Остап Вишня. Тема шахтарської праці в усмішці «Доісторичний струмент»

*А ми сміємося і будемо сміятися
разом із своїм дотепним,
талановитим народом*

Остап Вишня

Остап Вишня... Під таким ім'ям увійшов у літературу незрівнянний сміхотворець Павло Михайлович Губенко, видатний майстер слова. Родина Губенків не була заможною. Батько працював прикажчиком у поміщицькому маєтку і мріяв дати освіту всім дітям. У шестилітньому віці Павлушу віддали до місцевої початкової школи. Він дуже рано навчився читати. Як згадує сестра, часто читав на піддашках, у самотині, і довго опісля ходив

задуманий. Брав книжки з собою, коли бігав із хлопцями до лісу, на річку, в поле. А як умів розповідати їм прочитане! Або ще краще - казки, що їх придумував сам. Після закінчення навчання аж до 1917 р. працював фельдшером у лікарні. Там його полюбили всі: і персонал, і хворі, які чекали його чергувань, наче свята. Умів поговорити з людьми, підбадьорити, розвеселити смішними історіями, що їх тут же придумував. Але, певно, не судилося Павлові Губенкові бути лікарем. Любов Остапа Вишні до всього живого, до світу природи є незаперечною ознакою його натури. Тож рибалити і полювати він ходив скоріше для того, щоб назбирати побільше смішних історій, щоб побути в колі друзів. Величезним успіхом користувались його «Усмішки сільські», «Мисливські», «Закордонні» та інші. За життя побачило світ понад 100 збірок його творів, деякі з них неодноразово перевидавалися. До останніх днів життя (помер Остап Вишня 28 вересня 1956 р.) він віддавав талант і натхнення своїм читачам.

Зарубай собі на носі

Комічне – результат контрасту, розладу, протистояння прекрасного – потворному, низького – піднесеному, внутрішньої пустоти – зовнішньому вигляду, що претендує на значущість.

Форми комічного:

- гумор (використання дотепності та гри слів);
- сатира (критика недоліків, суперечностей);
- іронія (прихований сміх, замаскований серйозною формою);
- сарказм («зла іронія», що має руйнівну силу).

Фейлетон – невеликий літературно-публіцистичний твір сатиричного, викривального жанру на злободенну тему.

Гумореска – невелика оповідь про якусь смішну пригоду чи рису характеру людини. Власне, це синонім тих же усмішок.

Усмішка – різновид фейлетону та гуморески, введений в українську літературу Остапом Вишнею. Зараз вживають терміни «народні усмішки», «усмішка-жарт», «усмішка-нарис» та ін. **Ознаки:** лаконізм, влучність, дотепність, іронічність, обов'язкова присутність автора (в ліричних відступах, окремих репліках оповідача) створюють загальну викривальну тональність такого твору.

В Остапа Вишні є цілі тематичні цикли усмішок: сільські, кримські, закордонні, реконструктивні, київські, мисливські тощо.

Усмішка «Доісторичний струмент» була вперше надрукована в газеті «Молодь України» 1 серпня 1944 року.

ДОІСТОРИЧНИЙ СТРУМЕНТ

Юрко Лоза, машиніст врубової машини і комсомолец, русявий і веселий хлопець, коли зустрічав було пенсіонера Івана Федоровича Вернигору, потомственого й почесного вибійника, що «всього тільки» 54 роки пропрацював на шахті,- так Юрко Лоза (між іншим – рекордист!) підкидав кашкета й гукав весело:

— Старикам почот!

— Здоров, здоров! – одказував Іван Федорович й привітно усміхався.

Юрко підбігав до Івана Федоровича, тис йому міцно руку і обов'язково закидав:

— Ні, хоч що ви там собі кажіть, дедушко, а врубова машина – не обушок... Доки ви своїм обушком тяпляп, – я своєю врубівкою тонну та тонну, тонну та тонну. Так чи не так?

— Такто воно так, а проте не кепкуй, Юрку, з обушка. Обушок своє діло зробив... Та ще подекуди й робить... Тільки ви, молодь, щодо обушка – слабка гайка...

— Ну, вже й слабка...

— А що, скажеш, – не слабка?

— Доісторичний струмент...

— Історичний який знайшовсь!? А спробуй доісторичним, як воно в тебе вийде?!

Отак було Юрко з Іваном Федоровичем при зустрічі обов'язково потримуються...

А треба вам по секрету сказати, що Іван Федорович дуже Юрка любив, а Юрко, як не зустріне днів зо два Івана Федоровича, – обов'язково постукає у його вікно:

— Чому вас не видно, дедушка? Обушка нагострюєте, чи що?

— Ні, з врубівкою твоєю цілюся!.. Це так було до війни...

А як німці захопили шахту, Юрко Лоза нищив фашистську погань, бувши комсоргом у партизанському загоні, а Іван Федорович цілими днями сидів біля вікна, сумно дивився на вулицю і, коли повз його двір проходила ворожа каска, люто стискав кулаки...

І завжди біля нього на лаві лежав його старий і вірний товариш - обушок...

Ганна Петрівна, дружина Івана Федоровича, поралася біля печі, прибирала в хаті... І все мовчки, все мовчки. Іноді тільки глибоко зітхала.

Сумною, чорною завісою обіп'яло Донбас, а разом із ним і ту шахту, де ціле життя пропрацював Іван Федорович Вернигора і де становив рекорди машиніст врубової машини, комсомолец Юрко Лоза.

Одного осіннього вечора до хати Івана Федоровича вскочив захеканий Юрко:

— Захуйте!

Іван Федорович миттю одімкнув у присінку чуланчика й упхнув туди Юрка.

Ганна Петрівна присунула до дверей чулана діжку з водою.

Тількино вони приховали Юрка – грюк у двері... Влетів до хати розлютований гітлерівець:

— Де партизан?

— Нема в нас ніякого партизана, – одказав Іван Федорович.

Фашист одіпхнув Івана Федоровича й ударив прикладом Ганну Петрівну...

Огледівши хату, він вискочив у присінок, перекинув діжку з водою й рвонув двері до чулана.

Іван Федорович вхопив обушок, вийшов у сіни, і, коли гітлерівець, націлившись, присів вибити двері прикладом, Іван Федорович махнув обушком так, як він махав ним у забої 54 роки підряд...

Був живий німець колись...

І не в Дрездені, і не в Мюнхені догнивав він, а в старому, давним-давно забутому шурфові, куди спровадив його Іван Федорович укупі з урятованим Юрком...

Як відбудували після фашистської навали шахту, Івана Федоровича щоранку можна було бачити біля прохідної, – 73 роки його не лякали, і обушок на його

плечі аж вилискував...

Юрко підходив до Івана Федоровича і тис йому руку:

— Доброго ранку, дедушко!

— Здоров, Юрку! Як здоровля?

- Дякую! Пошли, доле, обушкові вашому многая лета!
- А врубова?
- Врубова, дедушко, у забої машина дорога, а біля чулана нею замахуватись незручно...
- Так струмент, – кажеш, – доісторичний?
- Ой, дедушко, історичний! Та ще ж і історія хороша!
- Тото ж бо й є!

Запам'ятай!

Врубова машина – гірнича машина, призначена для створення врубу (щілини) в масиві корисної копалини з метою полегшення подальшої її виїмки. Був основним інструментом гірників.

Обушок – інструмент для добування гірних порід.

Робота з текстом

1. Назвіть головних героїв твору.
2. Що об'єднує Юрка Лозу та Івана Вернигору?
3. Про який «доісторичний струмент» йдеться у творі?
4. Чому Юрко його так називає?
5. Як Іван Федорович ставився до Юрка? З чого це видно?
6. Зачитайте рядки, в яких автор повідомляє про початок війни.
7. Як старий Вернигора врятував Юрка Лозу від гітлерівця?
8. Що змусило парубка змінити своє ставлення до обушка?
9. Назвіть професійні слова з тексту твору. Спробуйте пояснити їх значення.

Поміркуй...

1. Чому нам стає смішно, коли читаємо твори Остапа Вишні?
2. Які почуття виникли у вас після прочитання?
3. Як склалася доля героїв після війни?
4. Доведіть, що автор добре був обізнаний із шахтарською працею.
5. Поясніть, як ви розумієте вислови:
 - Людського сміху боїться кожен, навіть той, хто вже нічого не боїться (Микола Гоголь).
 - Усміхатися – це завжди трішки показувати зуби (народна мудрість).
 - Дотеп – сіль бесіди, але не їжа (Вільям Гезмітт).
 - Любиш жарти над Хомою – люби й над собою (народна мудрість).
 - У дім, де сміються, приходить щастя (японська приказка).
 - Від гніву старієш, від сміху молодієш (китайське прислів'я).

Перевір себе

1. Хто ввів жанр усмішки в літературу?
2. Чим характеризується усмішка?
3. Наведіть приклади таких творів.
4. Коли і де вперше була видана усмішка «Доісторичний струмент»?
5. Творче конструювання «Павутинка».

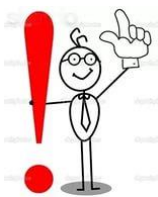
Знайдіть продовження до цитат:

- Юрко Лоза ...
- Пенсіонер Іван Федорович Вернигора ____.
- Доки ви своїм обушком тям-ляп ____.
- Тільки ви, молодь, щодо обушка – ____.
- А треба вам по секрету сказати ____.
- А як німці захопили шахту ____.
- Фашист одіпхнув Івана Федоровича й ____.
- І не в Дрездені, і не в Мюнхені ____.
- Врубова, дедушко, у забої машина дорога, а ____.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Створіть кросворд з шахтарської лексики твору.
2. Надайте за початковими літерами характеристику людині.
У – успішна ____.
С – смілива ____.
М – мила ____.
І – ініціативна ____.
Ш – шанована ____.
К – комунікабельна ____.
А – активна ____.
3. Спробуйте себе у ролі письменників-гумористів.
Завдання: скласти гумористичну оповідь про випадок на природі.

Запам'ятай!

Вимоги щодо складання гуморески:

- Співчутливий, доброзичливий сміх.
- Зображення однієї події з життя головного героя.
- Основних дійових осіб небагато (двоє-троє, при чому один або двоє з них мають якусь смішну рису своєї вдачі).
- Застосування висловів, порівнянь жартівливого характеру, пестливих слів, гіперболи.
- Обсяг твору – 1 сторінка.

§13. Поети Приазов'я.

Поетичні стежки А.М.Сопільника

Нехай на світі є Бахчисарай,
Що п'є проміння місяця злотисте,
А я люблю тебе, мій рідний край,
Оновлене в багрянім саяві місто...

В. Листопад

Багата на численні таланти земля Донбасу. Вона дала світові відомих мандрівників, учених, винахідників, художників. Особливе місце посідають приазовські письменники. Серед них чи не найяскравішою є постать Анатолія Миколайовича Сопільника. Його поезії допомагають відчувати любов до рідного краю, розкрити його дивовижні таємниці. Поетичне слово А. Сопільника – це ніби стежинка, прямуючи якою, ми не перестаємо дивуватися його дивосвітом. Отже, разом з вітром вирушаємо у подорож поетичною стежиною ...

Вітер-юність

Рукавом тротуари вітер,
Прокотився клубком по траві...
Ой, вітрисько, на те ж ти й вітер,
Щоб свистіти у голові!
Розгуляйся, як хочеш і можеш,
Розкошлять непокірно чуби!
Тільки, вітре, боронь тебе Боже
Од невдячності і злови.

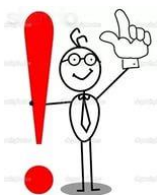
Робота з текстом

1. У чому незвичайність образу вітру в поезії? Який він?
2. Які почуття викликає цей «різний» образ вітру?
3. Чи сподобався вам такий вітер?

Спробуй, чи креативний ти!

1. Яку картину ви уявили при прочитанні даної поезії?
2. Як ви розумієте рядки: вітер «рукавом тротуари вітер», «прокотився клубком по траві»?
3. Складіть сенкан до слова **вітер**.

Запам'ятай!

Сенкан – це вірш, що складається з п'яти рядків. Слово «сенкан» походить від французького слова «п'ять» і позначає вірш у п'ять рядків.

1. Перший рядок має містити слово, яке позначає тему (звичайно, це іменник).

2. Другий рядок – це опис теми, який складається з двох слів(два прикметники).
3. Третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох слів (звичайно, це дієслова).
4. Четвертий рядок є фразою, яка складається з чотирьох слів і висловлює ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного.
5. Останній рядок складається з одного слова – синоніма до першого слова, в ньому висловлюється сутність теми, ніби робиться підсумок.

У кінці подорожі зустрічаємося з дощем ...

Сліпий дощ

Задощило, ой, як задощило
У такій близькій далечині.
Вийшло серце, нозі замочило
І гадає: сердитись чи ні?
Підставля малюк сусідський руку
Із вікна під зливу сонцелику,
Що збива нарешті з трав пилюку,
Мов стару плітарку з пантелику.

Поміркуй...

1. Слово «дощ» для кожного звучить по-різному. Які бувають дощі?
2. Яку б назву ви дали цьому віршу?
3. Про який дощ іде мова в поезії?
4. Знайдіть у вірші епітети. Що називається епітетом? Яку роль він виконує в художньому творі?

Зарубай собі на носі

Епітет – образне означення переважно метафоричного характеру, додається до назви предмета, виділяючи в ньому якусь характерну ознаку та виключаючи певне ставлення до нього.

Спробуй, чи креативний ти!

1. Підберіть дієслова, які озвучують слово «дощ».
2. Які звуки ви «почули», слухаючи поезію?
3. Уявіть, що вам треба написати мелодію на слова А.М.Сопільника. Яка б мелодія підійшла до цієї поезії?
4. А які інструменти можуть озвучити цю мелодію, що співає сліпий дощ?
5. Як ви вважаєте, чи сподобався б наш оркестр автору вірша?

§14. Підсумковий контроль

1. У якому році написане оповідання «На пароплаві»?

- а) 1931 р.;
- б) 1938 р.;
- в) 1943 р.

2. Із якого твору цей пейзаж?

Повноводна Волга ніби зупинилась, застигла у своїх берегах. У дзеркально-срібній чистоті втонули, купаються тіні дерев, шпичасті, оголені виступи скель. Нічну тишу, що обійняла ріку, широкі рівнини привольських степів, порушує лише розмірне часте плюскотіння пароплава.

- а) «Гобелен» П.А.Байдебура;
- б) «У бур'янах» С.Васильченко;
- в) «На пароплаві» П.А.Байдебура.

3. Завдячуючи кому у Т. Шевченка з'явилися на пароплаві нові книги:

- а) буфетнику-скрипалю;
- б) капітанові пароплава;
- в) пасажирам, які були на пароплаві.

4. У вірші «Незабутній» В.Сосюра згадає свого вчителя:

- а) Василя Лукича;
- б) Василя Мефодійовича;
- в) Ганну Іванівну.

5. До чого готував учитель сільських дітей у вірші В.М.Сосюри «Незабутній»?

- а) чесного труда;
- б) вступу до інституту;
- в) випуску зі школи

6. Темою поезії В.М. Сосюри «Ті озерні води, неба синь тонка» є:

- а) оспівування любові до матері-природи;
- б) відтворення зворушливих спогадів ліричного героя про вчителя й тих місць, де минуло дитинство поета;
- в) згадування поета про стежину в рідному краю, до рідної домівки.

7. З ким порівнює в поезії «Ті озерні води, неба синь тонка» В.М.Сосюра свого вчителя?

- а) з дідусем;
- б) з батьком;
- в) з мудрецем.

8. Серед віршів С.Черкасенка до «шахтарських» належать:

- а) «Шахтарі» та «Під землею»;
- б) «Вечір у степу» та «Під землею»;
- в) «Вечір у степу», «Під землею» та «Над річкою».

9. Вірш С.Черкасенка «Під землею» присвячено:

- а) опису краси рідного краю;
- б) розкриттю нелегкої шахтарської праці;
- в) відображенню наростання революційних настроїв.

10. Визначити художній засіб у словосполученні

*«Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні...»*

- а) алегорія;
- б) епітет;
- в) порівняння.

Використана література

1. Аверченкова-Землянська О.В. Література поетів Приазов'я. – Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. – С.17-44.
2. Задосенко О.М. Донеччина літературна. Хрестоматія з літератури рідного краю для учнів 5-9-х класів. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 300 с.
3. Задосенко О.М., Залогіна Т.В. Літературне краєзнавство Донеччини. 5 клас. 2-е видання. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2014. – 80 с.
4. Монастиренко Г.А. Володимир Сосюра «В поезії я теж шахтар». – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 1997. – 131 с.
5. Сосюра В.М. Так ніхто не кохав. – Київ: Радянський письменник, 1987. – 151 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
§1. Рідний край – земля батьків	5
§2. Обрядова поезія у вашому домі	7
§3. П.А.Байдебура. «На пароплаві». Шевченківська тема у творчості П.А.Байдебури	11
§4. Оповідання Павла Байдебури «На пароплаві». Поглиблення поняття про прозову мову	17
§5. М.Ф.Чернявський. «У донецькому краї», «Шахтар».....	20
§6. С.Ф.Черкасенко. «Під землею», «Шахтарі».....	23
§7. В.М.Сосюра про своїх учителів. «Незабутній». Автобіографічна основа вірша	26
§8. В.М.Сосюра про своїх вчителів. Картини рідної Донеччини у вірші «Ті озерні води, неба синь тонка»	29
§9. Поет-гуморист А.Д.Косматенко. «Скіфська сережка».....	32
§10. Євген Летюк. Поезії «Гончар», «Гостеві»	48
§11. С.В.Жуковський. «Рідний край». Удосконалення вміння виразно читати вірші	52
§12. Остап Вишня. Тема шахтарської праці в усмішці «Доісторичний струмент»	56
§13. Поети Приазов'я. Поетичні стежки А.М.Сопільника.....	61
§14. Підсумковий контроль	63
Використана література	64

Навчальний посібник

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

6 КЛАС

Коректор, технічний редактор:
Шевченко І.В.